

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matic Razpet

Facebook - sodobni panoptikon

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matic Razpet

Mentor: izr. prof. dr. Žiga Vodovnik

Facebook - sodobni panoptikon

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Hvala Urša.

Facebook - sodobni panoptikon

Z razvojem spleta 2.0 in »arhitekture participacije«, ki uporabnike vzpodbuja k oblikovanju in objavljanju različnih vsebin, so postale dnevne aktivnosti in komunikacija na spletnih socialnih omrežjih neskončen vir informacij o posameznikih ter s tem predmet nadzora. Na primeru Facebooka, kot najpopularnejšega spletnega socialnega omrežja, bo opravljena analiza nadzora skozi teorijo panoptikona. Diplomsko delo je sestavljeno iz treh vsebinskih sklopov. V prvem delu bosta opredeljena nadzor in družbeni nadzor ter razvoj obeh pojmov skozi zgodovino. Posebna pozornost bo namenjena konceptu panoptikona kot arhitekturnemu načrtu zapora, ki ga je razvil Jeremy Bentham, v nadaljevanju pa ga je Michel Foucault umestil v koncept novih tehnologij družbenega nadzorovanja. V drugem delu bodo predstavljena spletna socialna omrežja, njihov zgodovinski razvoj in temeljne lastnosti. Podrobneje bo analiziran razvoj ter struktura in delovanje najpopularnejšega spletnega socialnega omrežja Facebook. V tretjem delu bo opravljena primerjalna analiza konceptov panoptikona z delovanjem spletnega socialnega omrežja Facebook na podlagi treh mehanizmov, ki po Foucaultu tvorijo sredstva za dobro dresiranje: hierarhično nadziranje, normalizacijska sankcija in preskus.

Ključne besede: nadzor, panoptikon, spletna socialna omrežja, Facebook.

Facebook – a modern panopticon

With the development of web 2.0 and »the architecture of participation«, which encourages users to create and publish different contents, daily activities and communication on social network sites have become an endless source of information about individuals and with that a subject of surveillance. As the most popular social network site, Facebook will serve as a subject for surveillance analysis through the theory of panopticon. The thesis is divided into three chapters. The first chapter describes surveillance and social surveillance with the historical evolution of both terms. Special attention will be given to the concept of panopticon, as an architectural prison design, developed by Jeremy Bentham, which was later situated by Michel Foucault as a concept of modern social surveillance technologies. Second chapter reviews social network sites, their historical development and basic features. A detailed analysis of the evolution, structure and functioning of the most popular social network site, Facebook, will be provided. A comparative analysis of the concepts of the panopticon with the functioning of Facebook, on the basis of three strategies related to correct training discussed by Foucault, will be made in the third chapter. The three strategies of correct training are: the hierarchical observation, the normalizing judgement and the examination.

Key words: surveillance, panopticon, social network sites, Facebook.

KAZALO

1	UVOD.....	7
2	TEORETSKO-METODOLOŠKI OKVIR.....	10
2.1	CILJI IN NAMEN	10
2.2	RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	10
2.3	METODOLOGIJA.....	10
2.4	STRUKTURA.....	11
3	POJMOVNA OPREDELITEV NADZORA	12
3.1	ZGODOVINSKI PREGLED	13
3.2	DRUŽBENI NADZOR	16
3.3	ORWELL IN NADZOR.....	17
3.4	FOUCAULTOVO POJMOVANJE NADZORA.....	18
4	PANOPTIZEM	21
4.1	BENTHAM IN PANOPTIKON.....	22
4.2	FOUCAULT IN PANOPTIZEM	25
5	SPLETNA SOCIALNA OMREŽJA	29
5.1	RAZVOJ SPLETNIH SOCIALNIH OMREŽIJ	31
5.2	SPLET 2.0 (<i>WEB 2.0</i>).....	33
5.3	LASTNOSTI SPLETNIH SOCIALNIH OMREŽIJ	34
6	FACEBOOK.....	38
6.1	NASTANEK IN RAZVOJ FACEBOOKA.....	42
6.2	FUNKCIJE FACEBOOKA.....	43
7	FACEBOOK KOT SODOBNI PANOPTIKON	48
7.1	HIERARHIČNO NADZIRANJE	49
7.2	NORMALIZACIJSKA SANKCIJA	51
7.2.1	LABORATORIJ	53
7.3	PRESKUS	53

8	ZAKLJUČEK.....	56
9	LITERATURA.....	61

SEZNAM SLIK IN TABEL

Slika 4.1: Notranji izgled zapora, zgrajenega po panoptičnem načelu	23
Slika 5.1: Najpopularnejša spletna socialna omrežja.....	30
Slika 7.1: Različne oblike mreže povezav in izvora nadzora	50

1 UVOD

V zadnjem desetletju smo bili priča nastanku novih spletnih mest in orodij z namenom povezovanja ljudi na spletu. To desetletje lahko označimo za desetletje spletnih socialnih omrežij s tem pa tudi desetletje, ki ga je v največji meri zaznamovalo najpopularnejše in najuspešnejše spletno socialno omrežje, Facebook. Od svojih skromnih začetkov, kot spletno socialno omrežje za študente ameriških univerz, je do danes Facebook postal globalni fenomen, ki združuje ljudi s celega sveta.

Tako se v Facebook dnevno vpiše več kot milijarda uporabnikov, s čimer je Facebook daleč najpopularnejše spletno socialno omrežje vseh časov (Facebook Newsroom). Več kot milijarda uporabnikov v enem dnevu nakazuje, da gre za spletno socialno omrežje, ki v mnogem presega meje »online« sveta in še kako posega v konkretna življenja tako uporabnikov kot tistih, ki se udeleženstvu na tovrstnih spletnih socialnih omrežjih, zazdaj, še uspešno izogibajo. »Naj gre za spremenjeno pojmovanje zasebnosti, inovativno poslovanje, za politični, gospodarski ali družbeni vpliv ...« (Jaklič 2015).

Danes smo priče temeljiti spremembi same logike delovanja in glavnega algoritma interneta. Internet deluje po principu družbenosti (*social*). Če je bil internet še nedolgo nazaj medij za distribucijo neosebnih podatkov, je danes to mreža podjetij in tehnologij, oblikovanih okoli družbenih produktov, platform in servisov. Iz neosebne podatkovne baze se je spremenil v globalne digitalne možgane, ki omogočajo, da naši prijatelji v vsakem trenutku vedo, kaj počnemo, mislimo, beremo, gledamo, jemo in kupujemo (Keen 2012, 33).

Prav zato menim, da je danes še posebej pomembna, a pogosto spregledana, kritična obravnava oz. teorija interneta. V devetdesetih letih 20. stoletja, je bil namreč eden pomembnejših idejnih okvirjev razvoja interneta t. i. *ideologija tehnologije*, »ki tehnologijo razume ne le kot naravno in normalno za kulturo, temveč tudi kot nekaj nujnega za izboljšanje družbe« (Oblak in Prodnik 2012, 55). Dojemanje razvoja interneta se umešča v ideologijo *tehno-utopizma*, ki se je prav tako razširila v

devetdesetih letih prejšnjega stoletja z razcvetom t. i. kulture dot-com (Lorbek 2005, 12). »Osrednja ideja je prepričanje, da tehnološke spremembe revolucionarizirajo človeške odnose in da bo še posebej digitalna tehnologija z internetom povečala osebno svobodo z osvoboditvijo individualne oblike od rigidnih spon velikih birokratskih vlad« (Lorbek 2005, 12). Če sploh kaj, potem kritična teorija uči ravno potrebo po preizpraševanju očitnega (Galloway 2002, 61).

Mark Zuckerberg, idejni oče in lastnik Facebooka, je leta 2010 svečano razglasil, da je zasebnost mrtva. Njegova izjava v sozvočju z ostalimi tehnološkimi vizionarji in milijarderji iz Silicijeve doline implicira predpostavko, da smo ljudje po naravi socialne živali in da nas bodo spletna socialna omrežja združila, izničila osamljenost ter s tem izboljšala življenje vseh ljudi na svetu (Keen 2012, 27). Ta želja po boljšem, izboljšanem svetu skozi tehnološki razvoj je skupna vsem tehno-utopistom iz Silicijeve doline, ki so prepričani, da s svojim delom izboljšujejo svet.

Na tem mestu se ponuja zanimiva povezava med Markom Zuckerbergom in Jeremyem Benthamom, očetom utilitarizma in utemeljiteljem panoptikona – arhitekturne kompozicije, ki naj bi služila nadzorovanju in obvladovanju zaprte populacije preko iluzije nevidnega in konstantnega pogleda, s čimer je doseženo ponotranjeno delovanje nadzora (Bentham 1995). Utilitarizem kot filozofsko načelo opredeljuje dobro »kot tisto, kar prinaša največjo skupno srečo« (Warburton v Anderlič 2011, 13–14). Je načelo največje sreče največjega števila ljudi. Panoptična shema tako transformira ljudi v popolnoma vidne objekte, kar koristi celotni družbi in posameznikom, saj preko iluzije nevidnega in konstantnega pogleda, ki rezultira v ponotranjenem delovanju nadzora, vsi postanemo bolj disciplinirani in posledično koristni (Keen 2012, 16–20).

V tem kontekstu lahko razumemo nedavno transformacijo interneta, kjer je po novem privzeta funkcija družbenosti (*social*), kar se najbolj odraža prav na Facebooku. Zuckerberg, ki ga je ameriška pisateljica Zadie Smith označila za Benthama 2.0, tako govori o revoluciji, ki bo spremenila ne samo spletno izkušnjo, temveč celotno ekonomijo in družbo (Keen 2012, 27). Kot v panoptikonu, smo na Facebooku priča popolni transparentnosti in vidnosti, ki naj bi prispevala k dobremu celotne družbe, »saj več odprtosti in resnic vodi k večji povezanosti, večja povezanost pa k boljši

družbi» (Keen 2012, 61). Zuckerberg hoče izničiti samoto in ustvariti svet, kjer ne bomo nikoli več sami, saj bomo ves čas povezani s prijatelji, s katerimi bomo delili vse aktivnosti. »Živeli in delali bomo znotraj mreže ljudi, kjer ne bomo nikoli več sami; internet oz. cel svet pa bo deloval kot velika družina« (Zuckerberg v Keen 2012, 28). Za Zuckerberga samo družbeno vodi do največje možne sreče, zato ga je mogoče razumeti kot nekakšnega sodobnega utilitarističnega družbenega reformatorja.

Vendar pa z neverjetno rastjo in močjo Facebooka hkrati raste zaskrbljenost nad novimi zmožnostmi nadzora in uporabo osebnih podatkov uporabnikov, ki se s tem pojavljajo. Ob tem še posebej bode v oči dejstvo, da so uporabniki prostovoljno pripravljeni deliti vedno več lastnih osebnih podatkov. Danes uporabniki Facebooka namreč niso več zanimivi le drugim uporabnikom Facebooka, temveč vedno bolj tudi podjetjem, oglaševalcem in državam. Zato so študije, ki se ukvarjajo s teorijami nadzora na spletnih socialnih omrežjih aktualnejše kot kdajkoli prej.

Pri obravnavi Facebooka in njegovega delovanja kot potencialnega prostora za izvajanje nadzora nad uporabniki se slej kot prej srečamo z enim izmed glavnih teoretikov nadzorstvenih študij, Michelom Foucaultom. Še posebej pa je za obravnavo Facebookovega nadzorstvenega potenciala na mestu ideja panoptikona, kot jo je razvil Jeremy Bentham. Foucault je kasneje idejo Benthamovega panoptikona kot arhitekturno kompozicijo umestil v koncept novih tehnologij družbenega nadzorovanja.

2 TEORETSKO-METODOLOŠKI OKVIR

2.1 CILJI IN NAMEN

Spletna socialna omrežja, še posebej Facebook, kot najpopularnejše med njimi, so se v zadnjem desetletju uspešno umestila v vsakdan velikega števila posameznikov in ga s tem tudi občutno spremenila. Ob stalno rastočem številu uporabnikov na Facebooku in posledično vedno večjem številu osebnih podatkov, ki jih uporabniki delijo, se Facebook vedno bolj vzpostavlja kot možen prostor za izvajanje nadzora nad uporabniki. Zato so vprašanja glede potencialnega nadzora, ki ga omogoča to spletno socialno omrežje vedno bolj na mestu. V pričujočem diplomskem delu bomo skušali ponuditi refleksijo spletnega socialnega omrežja Facebook kot prostora, ki skozi panoptični model omogoča nadzor uporabnikov.

2.2 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

Z namenom raziskave spletnega socialnega omrežja Facebook kot potencialnega prostora nadzora, smo si za raziskovanje in analiziranje zastavili raziskovalno vprašanje, kjer se sprašujemo: ali lahko najpopularnejše in najbolj množično spletno socialno omrežje Facebook opredelimo kot sodobno obliko panoptikona? Torej, če lahko temeljne koncepte in mehaniko delovanja panoptikona oziroma panoptizma, kot ga je zastavil Jeremy Bentham, apliciramo na samo zasnovanost in posledično uporabo spletnega socialnega omrežja Facebook?

2.3 METODOLOGIJA

Glede na teoretično naravo diplomskega dela bomo v prvi vrsti uporabili deskriptivno metodo, kjer bo v ospredju analiza sekundarnih virov. Prav tako je zaradi teoretske narave diplomskega dela metodološka analiza oziroma njena zastavitev manj

kompleksna. Za podrobnejšo razumevanje Facebooka bomo analizirali strukturo in delovanje tega spletnega socialnega omrežja. V zadnjem delu diplomskega dela bomo uporabili primerjalno metodo, saj bomo primerjal koncepte panoptikona z delovanjem spletnega socialnega omrežja Facebook.

2.4 STRUKTURA

Pričujoče diplomsko delo je tako razdeljeno na tri tematske sklope. V prvem delu bo v ospredju pojem nadzora. Predstavljen bo zgodovinski razvoj nadzora, kako se je samo dojemanje nadzora spreminjalo skozi zgodovino in različne teoretske študije, ki so obravnavale pojem nadzora. Podrobneje bomo definirali družbeni nadzor, vpliv distopijskega romana 1984 Georga Orwella na razumevanje nadzora ter na koncu predstavil še teorijo nadzora po Michelu Foucaultu. V nadaljevanju se bomo posvetili konceptu panoptizma, kot ga je razvil Jeremy Bentham na podlagi arhitekturnega načrta za zapor, ki ga je poimenoval panoptikon. V nadaljevanju bo predstavljen še doprinos k razvoju koncepta panoptikona s strani Michela Foucaulta, ki je arhitekturni načrt umestil v koncept novih tehnologij družbenega nadzorovanja.

V drugem delu bo govora predvsem o spletnih socialnih omrežjih, s poudarkom na Facebooku. Predstavljena bo definicija spletnih socialnih omrežij, zgodovinski razvoj in njihove temeljne lastnosti. Podrobneje bomo predstavili tudi enega ključnih elementov, ki je botroval razvoju spletnih socialnih omrežij, to je splet 2.0 (*web 2.0*). Nadaljevali bomo s podrobno predstavitev socialnega omrežja Facebook, kjer bo prikazan njegov nastanek in razvoj, posebna pozornost pa bo posvečena analizi strukture in delovanja.

V zadnjem, tretjem delu, bomo aplicirali koncepte panoptizma na strukturo in delovanje spletnega socialnega omrežja Facebook. Pri tem se bomo orientiral z mehanizmi, ki po Foucaultu tvorijo sredstva za dobro dresiranje: *hierarhično nadziranje*, *normalizacijsko sankcijo* in *preskus* (Foucault 2004, 189). Na podlagi ugotovitev, do katerih bomo prišli, bomo v zaključku podali odgovor na zastavljeno raziskovalno vprašanje.

3 POJMOVNA OPREDELITEV NADZORA

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je nadzor opredeljen kot »sistematično pregledovanje, spremljanje poteka ali razvoja česa, zlasti določene dejavnosti; prizadevanje, skrb za pravilno ravnanje, vedenje, delo koga; prevlado in oblast nad nekom ali nečim« (Slovar slovenskega knjižnega jezika). Nadzor je ena od najpomembnejših značilnosti moderne družbe. Prvinske prakse tradicionalnih in fevdalnih družb so v moderni družbi postale mnogo intenzivnejše in sistematično organizirane. Nadzorne značilnosti organizacij so se zelo okrepile, pri čemer je običajni potek življenja postal tako transparenten, kot še nikoli prej (Lyon 1994, 37–39). Po besedah Benigerja lahko nadzor definiramo kot »usmerjen vpliv na zastavljeni cilj«, obdelovanje informacij pa je temelj vseh k cilju usmerjenih dejavnosti (Beniger v Kovačič 2006, 22). Kovačič meni, da je vloga nadzora v družbi ambivalentna, saj je po eni strani namenjen »upravljanju« ljudi, po drugi strani pa ljudem omogoča življenje v družbi. Nadzor je dvosmeren, kar pomeni, da ga lahko oblast in družba uporabljata proti posameznikom, hkrati lahko posameznik nadzor uporablja proti državi in družbi. Vendar kljub temu, da je mogoče nadzor uporabljati dvosmerno, je sodobna tehnologija nadzorovanja usmerjena predvsem v nadzorovanje posameznikov (Kovačič 2006, 22).

Najpogosteje ločujemo dve obliki nadzorovanja: formalno (državno) in neformalno (nedržavno) (Pečar 1995, 130), čeprav se danes meja med obema vrstama nadzora vedno bolj briše, saj se pojavljajo nove oblike nadzora, ki jih težje umestimo v eno ali drugo kategorijo (Drev 2010, 13).

Formalni nadzor je vsako usmerjeno, sistematično in rutinsko pridobivanje informacij o posamezniku z namenom vplivanja na posameznika in usmerjanja njegovega ravnanja v skladu s pričakovanji izvajalca nadzora, obenem le-to temelji na specifičnih protokolih in tehnikah (Lyon v Drev 2010, 13). »Formalni nadzor se izvaja na podlagi prava, a je usmerjen predvsem v regulacijo deviantnega vedenja s pomočjo formalnih sankcij (globe, zapor), ki jih izvaja država« (Drev 2010, 13). Država tako preko državnih institucij (policije, tožilstva, sodišča, zaporov, bolnišnic, šol, centrov za socialno delo, davčnih uradov) ohranja in utrjuje obstoječi pravni red

ter ima s tem že od nekdanj sredstva in pooblastila, ki jih nima nihče drug (Pečar 1988; Drev 2010, 13).

Neformalni nadzor poteka brez vpletanja države in ni neposredno utemeljen v njenem pravnem redu (Drev 2010, 14). Je ena izmed najstarejših oblik nadzorovanja in v glavnem poteka znotraj primarnih in sekundarnih družbenih enot, kot so družina, sorodniki, prijatelji, znanci, sošolci, sodelavci (Pečar 1991, 17). Gre torej za nadzor, ki poteka med ljudmi samimi, ki bivajo v skupnosti ali v kakšni drugačni obliki sožitja, in je dosti bolj spontan. »Tak nadzor temelji na sistemu vrednot, kulturnih norm, morale in običajev, ki jih posamezniki v procesu vzgoje ponotranjijo. Izvaja se s pomočjo nagrajevanja in kaznovanja. Med nagrade običajno sodi odobravanje ali hvaljenje nekega vedenja, med kazni pa neodobravanje, posmeh, kritika, grožnje, diskriminacija, včasih celo izključitev iz skupine« (Drev 2010, 14).

Vsaka oblika nadzorovanja ima svoja pravila oz. norme, ki so lahko napisane ali nenapisane, različne stopnje neposrednosti, institucionalizacije, prisile, kaznovanja ter tradicionalnosti. Obe obliki sta lahko združevalni ali ločevalni, vidni ali skriti, zastraševalni ali preprečevalni ter posredni ali neposredni (Pečar 1991, 17).

»Vsaka posamezna družba se ujema z določeno vrsto stroja – preprosti mehanski stroji odgovarjajo suverenim družbam, termodinamični stroji disciplinskim družbam, kibernetični stroji in računalniki pa družbi nadzora« (Deleuze v Galloway 2002, 22).

Teorije nadzora so se skozi zgodovino fokusirale predvsem na kompleksnost in strukture izvajanja nadzora, kar bo podrobneje predstavljeno v naslednjem poglavju.

3.1 ZGODOVINSKI PREGLED

Današnji pojem nadzora je zgodovinsko pogojen, saj gre za rezultat naporov, prepričanj in pričakovanj iz preteklosti. Ljudje smo od nekdanj opazovali druge z željo izvedeti, kaj načrtujejo in kakšen je njihov napredek, ali jih opazovali ter jih s tem želeli organizirati ali pa za njih skrbeti. Vladarji staroveških civilizacij, kot so bili npr.

egipčanski faraoni, so imeli register ljudi z namenom njihovega obdavčevanja, služenja vojske in imigracije. Izraelska Knjiga števil nam pove, da so celo nomadska izraelska ljudstva do 15. stoletja pr.n.š. izvedla najmanj eno štetje prebivalstva. Ne tako daleč nazaj nam o nadzoru priča angleška *Domesday Book* iz leta 1086, kjer najdemo obširno zbirko dejstev o ljudeh in lastnini. Ta tako imenovana *descriptio* je normanskim vladajočim organom omogočila konsolidacijo moči po tem, ko so že vzpostavili vojaško nadvlado. William Prvi je začel z izpolnjevanjem obširnega načrta prenosov lastništva zemlje in z uvajanjem novega načina obdavčevanja. S tem je želel podvreči Anglijo novemu sistemu fevdalnih enot. Gre za pisni zapis »novega reda,« kot so ga videli Normani, hkrati pa predstavlja logično posledico želje Normanov po popolnem nadzoru nad novo osvojenim ozemljem (Lyon 1994, 22–29).

Nadzor, kot ga definiramo danes, torej institucionaliziran in vseprisoten del družbenega življenja, se do modernega veka ni pojavljal. Če smo bili v 11. stoletju priča njegovi najosnovnejši obliki, se je nadzor vidneje razširil šele v 19. stoletju: sistematični nadzor širših množic, kot ga razumemo danes, se je razvil skupaj z vojaškimi organizacijami, industrijskimi kraji in mesti ter vladno administracijo in kapitalističnimi oblikami poslovnega delovanja v evropskih nacionalnih državah. Nadzor je razumljen tudi kot sredstvo moči, ki krepi položaj tistih, ki so na oblasti. Ironično je, da se je nadzor razširil ravno z razvojem demokracije. Pravzaprav je tesno povezan s post-razsvetljskimi političnimi zahtevami za enakost in z narodi, ki prej niso imeli dostopa do političnega odločanja in sodelovanja. Sočasno s tem so se starejše lokalne, družinske in verske oblike nadzora počasi umikale. Zgodovinsko gledano je razvoj nadzora kompleksno vprašanje. Na vprašanje, kdo nadzira koga in kakšen je učinek nadzora, ni mogoče odgovoriti, ne da bi upoštevali točno določeno družbeno zgodovinsko okolje v točno določenem zgodovinskem trenutku (Lyon 1994, 22–24).

Ena od pomembnejših značilnosti družb, ki jih imenujemo moderne, je ekonomski sistem kapitalizma, ki je s sabo pripeljal močno prisotno komponento nadzora. Za Karla Marxa se nadzor razkriva v konfliktu dela s kapitalom in v razrednem boju. Prejšnje oblike združevanja delavcev v širšem smislu so vsebovale element prisile; v kapitalizmu pa delo načeloma ni prisilno. Glede na novo doktrino je bil delavec v formalnem smislu svoboden. Vendar je kapitalistični menedžer še vedno moral

ohraniti nadzor nad delavci in jih tako prisiliti, da so ohranjali posel kompetitiven in v omejenem času pri najnižjih možnih stroških proizvedli kar največ. Lyon omeni tudi Maxa Weberja, ki se je kljub temu, da je priznaval vlogo nadzora na področju kapitalističnih podjetij, hkrati upiral omejevanju nadzora na področje razrednih odnosov. Zanj je nadzor nerazdružljivo povezan z birokracijo, katere majhen del so tudi lastniki kapitalističnih podjetij. Za moderne organizacije je značilna predvsem njihova racionalnost, lastnost, ki jim daje koherenco in jih razlikuje od prejšnjih oblik organizacij. Učinkovitost se skozi ta sistem maksimizira, a se z njo sorazmerno poveča tudi družbena kontrola (Lyon 1994, 23–25). Po mnenju Lyona je največ pozornosti analizi družbenega nadzora namenil francoski filozof in zgodovinar Michel Foucault, za katerega nadzor predstavlja inherentni del vsake družbe (Lyon 1994, 25). Šele ob vzponu nacionalnih držav, razcvetu kapitalizma, industrializacije, urbanizacije in razmahu birokracije lahko govorimo o nastanku sodobnega nadzora (Lyon 1994, 24). Poleg tega Lyon definira tri glavne družbene procese, ki so botrovali nastanku sodobnega nadzora: racionalizacija, klasifikacija in tehnologija (Lyon v Drev 2010, 17).

Računalnik je predmet, ki se v debatah o modernem nadzoru uporablja najpogosteje. Računalniki, natančneje kombinacija njihove moči in komunikacijskih sposobnosti, pogosto poimenovana kot informacijska tehnologija (IT), leži v ozadju ogromne rasti na področju zbiranja osebnih podatkov v poznem 20. Stoletju (Lyon 1994, 39). Kot pravi Thomas, je komunikacijska tehnologija okužila vse vidike človeške komunikacije, saj »posreduje skoraj vsakršno obliko človeških odnosov.« (Thomas v Kovačič 2006, 28). Skupaj z naprednimi statističnimi tehnikami računalniki orjejo ledino pri ustvarjanju nove dimenzije nadzora: političnega, ekonomskega, kulturnega itd., ki jih usmerja in hkrati oblikuje (Lyon 1994, 40).

Deleuze je mnenja, da »v družbah nadzora pa bistven ni več podpis ali število, temveč šifra: šifra je geslo, disciplinarne družbe pa urejajo ukazi... Numerični jezik sestoji iz šifer, ki zaznamujejo dostop ali zavrnitev dostopa informacije« (Deleuze v Kovačič 2006, 28). Svobodno voljo sta nadomestila geslo in tehnologija. »Ni pomembna zapornica, temveč računalnik, ki zabeleži dopustno ali nedopustno mesto vsakogar in izvaja občo modulacijo« (Deleuze v Kovačič 2006, 28). Ne glede na to, ali gre za vidik razrednega boja, racionalnosti ali razširjeno dimenzijo same družbe, je nadzor

sociološko viden kot glavna značilnost moderne družbe. Nikoli do sedaj se niso družbene organizacije razvile tako globoko, da bi se tako vseobsegajoče dotaknile življenja običajnih ljudi (Lyon 1994, 26).

Kot pravi Trampuž: »Oblast se v zgodovini posamezniku ni razkrila, nasprotno: danes posameznik ni več objekt vidne (kaznovalne) oblasti, ampak je postal objekt skrite oblasti nadzora« (Trampuž 2002, 347).

3.2 DRUŽBENI NADZOR

»/.../: ne morem si predstavljati mesta, ki ga ne bi pokrivala Zelena Stena, ne morem si predstavljati življenja, ki bi ne bilo odeto v oštevilčeno haljo Plošče« (Zamjatin 1988, 48).

Po mnenju Kanduča je družbeni nadzor izjemno širok pojem, saj vključuje vrsto mehanizmov, institucij, struktur, sistemov, dejavnosti in pojavov, ki (po)ustvarjajo družbeni red in družbene člane. Mednje sodijo npr. socializacija, izobraževanje, mediji, rutinsko delovanje državne uprave, kazenskopравни sistem, javno mnenje, običaji, manire, religija, disciplinski aparati, ideološka indoktrinacija, manipulacija, propaganda, (dez)informiranje, tržne zakonitosti, ekonomska razmerja (Kanduč 2004, 4). »Po drugi strani pa je mogoče družbeno nadzorstvo razbiti v dva idealna tipa, in sicer na (a) aktivne oziroma pastoralne ali produktivne nadzorstvene prijeme, ki temeljijo na vcepljanju družbeno zaželenih motivacijskih vsebin; (b) reaktivne oblike kontrole, ki se opirajo na demotiviranje – predvsem z zagroženimi in apliciranimi formalnimi in neformalnimi sankcijami« (Kanduč 2004, 4).

Kljub obsežnem pojmovnem razponu naj bi bil po mnenju Johnsona družbeni nadzor vse, kar predstavlja družbene sile, ki imajo kakršenkoli pomen za preprečevanje ali omejevanje družbene odklonskosti, ki nastane zaradi kršenja norm in je del vsake družbe ter nujno potreben za njeno normalno delovanje (Johnson v Pečar 1988, 67). Lyon družbeni nadzor definira kot usmerjeno in načrtno spremljanje človeških

aktivnosti (Lyon v Drev 2010, 13). V pojem družbenega nadzora tako vključujemo različne institucionalizirane in neinstitucionalizirane mehanizme, ki vplivajo na oblike in načine človekovega vedenja in ravnanja. V sodobni družbi je vloga nadzora večplastna, dvosmerna; po eni strani je namenjena urejanju, usmerjanju življenja, po drugi strani pa ljudem sploh omogoča življenje v družbi. Življenje v sodobni družbi tako nujno zahteva pristanek na določeno stopnjo nadzora (Kovačič 2006, 22).

Nadzor je namenjen spoznavanju delovanja posameznikov in s tem gospodovanju nad njimi, lahko se pojavlja v obliki zbiranja informacij, na podlagi katerih je nato mogoče usmerjati delovanje oz. obnašanje posameznikov (Kovačič 2006, 22). Kot pravi Whitaker, se slogan iz Orwellovega romana spreminja iz »Veliki brat te opazuje!« v »Veliki brat skrbi zate!« (Whitaker v Kovačič 2006, 22). Trampuž je mnenja, da z moderno dobo in z vzponom novih nadzorovalnih tehnologij posameznik ni več objekt vidne (kaznovalne) oblasti, ampak objekt nevidne, skrite oblasti discipline (Trampuž 2002, 351).

3.3 ORWELL IN NADZOR

Če želiš obdržati skrivnost, jo moraš skriti tudi pred samim sabo (Orwell 1984, 283).

Orwell je roman 1984 napisal kot distopijo, literarno upodobitev neželenega, a povsem možnega stanja družbe, kateremu se je še mogoče izogniti. Elektronski mediji oziroma znanje so glavno orodje za manipulacijo ljudskih mas preko neprekinjene propagande. Knjiga prikazuje uporabo tehnologije kot orodja za nadzor nad družbo. Ob tem predstavi grozljive posledice, ki bi lahko rezultirale v izgubi naše zasebnosti. Na tem mestu je potrebno omeniti pomembno značilnost Orwellovega »velikega brata« - njegovo nevidnost. Nadzorovani ljudje namreč nikoli niso vedeli, ali sploh obstaja trenutek brez nadzora. Kot v panoptikonu, kjer jetnik nikoli ne ve, kdaj je opazovan in kdaj ne, čemur se bomo podrobneje posvetili v nadaljevanju naloge. Podobno opredelitev lahko zasledimo tudi v drugih literarnih delih, kjer nadzor igra pomembno tematsko vlogo, kot je npr. Kafkin Grad. Takšen model nezaznavnega

nadzora drži posameznika v konstantni negotovosti. Posamezniki se preprosto podredijo, saj nikoli ne vedo, kdaj bodo videni s strani nadzornika. Informacijska tehnologija nam danes omogoča, da se nadzor izvaja še bolj nevidno in temeljiteje, kot se je izvajal v Orwellovih ali v Kafkinih časih (Lyon 1994, 58–61).

Ne glede na to, da je bil roman 1984 v mnogočem, še posebej v tehnološkem smislu, večkrat presežen, določeni aspekti nadzora družbe, ki so omenjeni v delu, ostajajo relevantni tudi danes. Danes je nadzor globalno vseprisoten pojav, ki zaobjema posameznike, ne glede na družbeno vlogo; naj si gre za potrošnike ali državljane. S svojim delom je Orwell vsekakor pustil velik pečat na nadaljne teorije in razvoj razmišljanj o nadzorovanju (Lyon 1994, 58–61).

3.4 FOUCAULTOVO POJMOVANJE NADZORA

Michel Foucault, francoski filozof in teoretik, v poznem dvajsetem stoletju nadzor umesti v širši kontekst družbene discipline kot take in ne izpostavlja le organizacijskega vidika. Zanj je moderna družba že sama po sebi »družba discipline«, kjer so tehnike in strategije moči vedno prisotne. Seveda se le-te lahko najprej razvijejo v posameznih organizacijah, kot so vojska, zapori, tovarne, a bo njihov vpliv kmalu prilezel v vse pore družbenega življenja. Foucault vidi družbo ne kot stvar, temveč kot strategijo. V modernih družbah so ljudje vedno bolj pod nadzorom, njihove dejavnosti so dokumentirane in razvrščene s ciljem ustvariti populacijo, ki se strinja z družbenimi normami. Vedenje o tem, kaj se dogaja, je tako samo po sebi inherentno povezano z močjo (Lyon 1994, 26).

Družbe starega sveta, kot pravi Foucault, so bile družbe spektakla. Izvrševanje oblasti je bilo vezano na javno prikazovanje moči in večvrednosti vladarja oz. oblastnega režima. Kaznovanja na mestnem trgu so postala spektakel, zato Dolar trdi, da je bila oblast organizirana po modelu gledališča (Trampuž 202, 325). V 17. in 18. stoletju se je začel premik od klasičnih suverenih družb k disciplinskim družbam. Disciplinske družbe so zaznamovane z »disciplinarno oblastjo«. Glavno načelo disciplinarne oblasti je nadzor in dresura posameznikov, kjer kazni ni več zgolj nasilna, neposredna

in fizična, ampak gre za »ekonomijo odvzetih pravic, njen cilj pa je »izdelati« discipliniranega posameznika« (Drev 2010, 28).

V drugi polovici 18. stoletja postane odpor proti nasilnemu javnemu kaznovanju in »teatru mučenja« oblasti vse večji (Dreyfus v Trampuž 2002, 351). Oblikuje se nova strategija izvajanja kaznovalne oblasti. »Kaznovala naj ne bi nič manj, pač pa naj bi kaznovala bolje; nemara naj bi kaznovala manj strogo, zato pa naj bi kaznovala bolj univerzalno« (Foucault v Trampuž 2002, 351). Kot pravi Dolar, je takšen kaznovalni model ustrezal novemu tipu oblasti, ki ne temelji več na »oblasti, ki se razkazuje, temveč na oblasti, ki te gleda« (Dolar v Trampuž 2002, 352). Panoptični model, ki ga je v univerzalno rabo predlagal Bentham, je izvrstno služil novemu tipu suverenosti (Trampuž 202, 352). Foucault ugotavlja, da je revolucionarnost Benthamove ideje ravno v tem, da je načelo grajskih celic obrnil na glavo. Zapornik, ki je bil v antičnih družbah vržen v temo, je sedaj postal izpostavljen svetlobi, ki je po mnenju Millerja ravno »tista, ki dela iz nas ujetnike« (Miller 1981, 18).

Oblast se je v starejših družbah ukvarjala predvsem s posameznikom, konec 18. stoletja in pozneje pa »odkrije« populacijo, na kateri začne izvajati regulacijske ukrepe.

Discipline so imele dejansko opraviti s posameznikom in njegovim telesom. Tisto, s čimer imamo opravka v novi tehnologiji oblasti, pa ni natanko družba (ali konec koncev družbeno telo, kot ga definirajo pravniki); še manj je to posameznik-telo. Gre za novo telo: multiplo telo s številnimi glavami, če že ne z neskončno mnogimi, pa vsaj s tolikimi, da jih ni mogoče prešteti. To je pojem »populacije«. Biopolitika ima opravka s populacijo... gre za kolektivne pojave, ki s svojimi ekonomskimi in političnimi učinki nastopijo ter postanejo umestni zgolj na ravni množice (Foucault v Kovačič 2006, 25).

Pri biopolitični oblasti gre torej za »iskanje globalnih kazalcev in povprečnih vrednosti ter uvedbo regulacijskih mehanizmov na globalni ravni«, s pomočjo statističnega spremljanja pojavov (Foucault v Kovačič 2006, 25). »Namen tovrstnih regulacijskih mehanizmov pa je ohranjanje globalnega ravnotežja, povprečja«

(Foucault v Kovačič 2006, 25). Gre za »namestitev varnostnih mehanizmov okrog naključnosti, ki se ji reče življenje« (Foucault v Kovačič 2006, 25).

Foucault je mnenja, da ne gre več za disciplino temveč za regulacijo:

Nikakor ne gre za priključitev na posamezno telo, kot stori disciplina. Potemtakem sploh ne gre za to, da bi posameznika doveli na ravni detajlov, temveč nasprotno za to, da s pomočjo globalnih mehanizmov, delujemo tako, da je doseženo globalno stanje ravnovesja; skratka za upoštevanje življenja, bioloških procesov človeka-vrste ter za to, da nad njimi ne zagotovimo neke discipline, temveč regulacijo (Foucault v Kovačič 2006, 25).

Foucault še ugotavlja, da ta nova tehnologija oblasti ni izrinila prejšnje disciplinske tehnologije, temveč z njo deluje vzporedno, jo dopolnjuje. Oblast postane pastoralna, začena se oblast nad življenjem. Gre za oblast, ki tokrat »deluje tako, da okrog naključnosti namešča varnostne mehanizme, ki ne delujejo na ravni posameznika, temveč na ravni populacije« (Drev 2010, 30). Zato je danes nadzorovanje posameznikov »ne samo sredstvo disciplinskega nadzora, temveč tudi sredstvo za zagotavljanje pravic družbene participacije« (Drev 2010, 30). Posamezniki smo že s samo participacijo v družbi (uveljavljanje državljanskih, socialnih ali drugih pravic) izpostavljeni nadzoru, ta izpostavljenost pa je nujna za naše preživetje (Kovačič 2006, 27).

4 PANOPTIZEM

»Državni otroci pridejo na svet iz državnega trebuha in gredo v državno šolo, kjer jih v uk vzamejo državni učitelji« (Bernhard 1985, 37).

Panoptizem je termin, ki ga je razvil Foucault na podlagi zapisov o Panoptikonu, Jeremya Benthama. Benthamov panoptikon naj bi služil nadzoru in obvladovanju zaprte populacije. Zamišljen je bil kot arhitekturni načrt zapora v obliki krožne zgradbe, na obodu katere so med seboj ločene celice. V središču zgradbe je stolp v katerem je Inšpektor, med njim in celicami pa je vmesno območje (Kovačič 2006, 23).

Panoptikon naj bi predstavljal šolski primer zapora; gre za nov začetek in premik pri kontroli odklonskosti ter nov način za doseganje družbene discipline. V njem je Bentham videl na novo izumljen inštrument vladanja in hkrati verjel, da je »edino učinkovito orodje za doseganje reformiranja odklonskega obnašanja« (Lyon 1994, 63).

Ključno pri vsem je, da se morajo nadzorovani posamezniki vedno čutiti nadzorovane, zato Bentham govori o inšpektorjevi »navidezni vsenavzočnosti.« Zapor je odprt tudi za obiskovalce; ti nadzorujejo tako zapornike kot inšpektorja. Kot pravi Foucault, gre pravzaprav za stroj, ki je bil v osnovi zamišljen tako, da je vsakdo pod nadzorom, da torej temelji na nezaupanju. »V panoptikonu vsi ali večina nadzorujejo vsakogar - pač glede na mesto, ki ga zavzema. To je aparat, v katerem ni absolutne točke, zato je v njem cirkulacija nezaupanja popolna« (Foucault v Kovačič 2006, 23).

Foucault panoptikon interpretira kot koncept, ki preseže njegov zgolj arhitekturni okvir. Umesti ga v doživetje nove tehnologije družbenega nadzora, Benthama pa okliče za »enega najpomembnejših inovatorjev na področju oblastnih tehnologij« (Foucault v Kovačič 2006, 23).

4.1 BENTHAM IN PANOPTIKON

Jeremy Bentham, britanski filozof in družbeni reformator, je svoj načrt o kaznovalnem panoptikonu napisal leta 1787 v nizu pisem, ki so bila kasneje objavljena v knjigi »The Panopticon Writings«. Arhitekturni načrt zgradbe, predstavljen v pismih, je imenoval panoptikon. Temeljlil je na polkrožno zasnovani zgradbi z nadzorniško sobo v centru in celicami, razporejenimi po obodu. Zapornike, ki bi po originalnem načrtu bili v ločenih individualnih celicah, bi lahko pazniki ali »nadzorniki« svobodno opazovali, medtem ko v obratno smer, zahvaljujoč posebno zasnovanemu sistemu osvetlitve in lesenih loput, takšno opazovanje ne bi bilo mogoče.

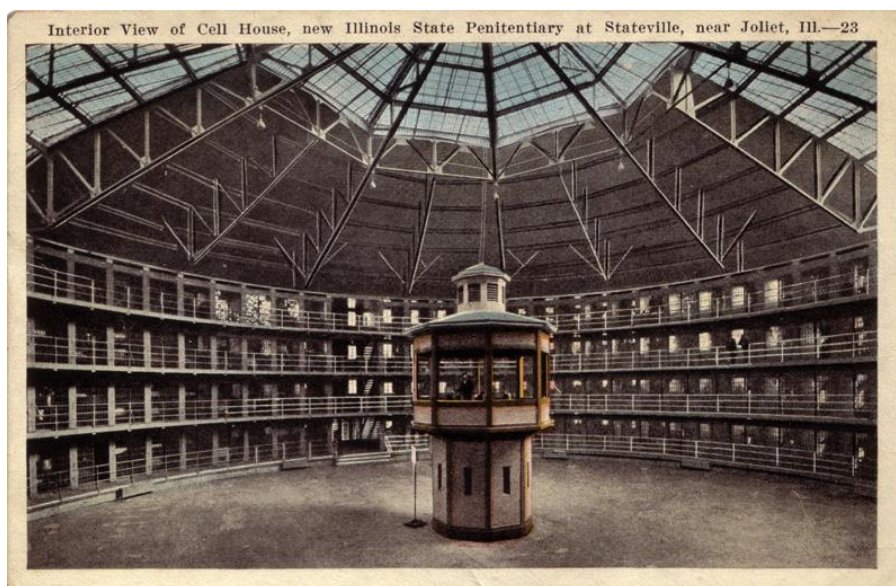
Vsaka celica ima na zunanji strani okno, ki je tako narejeno, da skozenj lahko prodira zrak in svetloba, ni pa mogoče od znotraj videti zunanosti - na notranji strani pa povsem zamrežena vrata, ki so tako narejena, da zrak in svetloba segata do središča zgradbe. Iz lož osrednjega stolpa lahko torej vidimo celice. Nasprotno pa oknice preprečujejo, da bi videli lože iz celic. Zgradbo obdaja zidana ograja. Med ograjo in zgradbo steza za stražo. Ena sama pot je, po kateri lahko prekoračimo zid, ki ograjuje zgradbo. Zgradba je zaprta. Dvojna ograja, kamen, straža zapirajo ta prostor in zagotavljajo njegovo neprepustnost (Bentham v Miller 1981, 17).

Kontrola se tako ohranja z idejo, da zapornike nenehno opazuje nevidno, vseprisotno oko. Temu pogledu nič ne uide in nič ne ostane skrito. »Idealno bi bilo, če bi bila vsaka oseba pod takšnim nadzorom vedno in v vsakem trenutku časa. Glede na to, da to ni mogoče, je naslednja najboljša stvar ta, da oseba v vsakem trenutku verjame, da je pod nadzorom, in ker se sama ne more prepričati o nasprotnem, naj bo v takšno idejo prepričana« (Bentham 1995, 33–34). Glede na to, da zaporniki nikoli ne vedo, ali so v danem trenutku opazovani, je njihova najboljša in racionalna izbira torej ta, da enostavno ubogajo oz. se podredijo (Bentham v Lyon 1994, 63). Drev pravi, da panoptikon temelji na iluziji vseprisotnega in nenehnega nadzora, s čimer je doseženo ponotranjeno delovanje oblasti na mikroravni (Drev 2010, 25). »Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem

sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi: postane načelo svoje lastne podvrženosti« (Foucault 2004, 202).

Gre za asimetrični nadzor oz. za oko, ki gleda, a ni videno. Kot pravi Miller, »to, da oko vidi, ne da bi bilo videno - v tem je največja zvijača Panoptikona. Če lahko razločim pogled, ki me zalezuje, lahko obvladam nadziranje, lahko ga tudi sam zalezujem, ugotovim njegove premore in slabosti, preučim njegovo regularnost, ga izsledim. Če pa je oko skrito, potem me gleda tudi takrat, kadar ne vidi. Oko, ki je potuhnjeno v senci, pomnoži vse svoje moči« (Miller v Kovačič 2006, 23).

Slika 4.1: Notranji izgled zapora, zgrajenega po panoptičnem načelu

Vir: Foucault.info (2016)

Dve temeljni načeli panoptične konstrukcije sta osrednji položaj nadziranja in njegova nevidnost, vsako načelo pa je upravičeno neodvisno od drugega. To, da je nadziranje umeščeno v središče krožne konstrukcije, je najbolj ekonomična razporeditev. Ekonomija osebja pomeni, da je za nadziranje enega nadstropja dovolj en nadzornik. Da je oblika zgradbe krožna, ni bistveno, je pa krog med vsemi geometrijskimi liki edini, ki zagotavlja popoln in enak pogled na neopredeljeno število bivališč iste razsežnosti. Za maksimum nadziranih je tako potreben minimum nadzirajočih (Miller 1981, 18).

Vsakdo je na svojem mestu in dobro zaprt v celico, kjer ga od spredaj vidi nadzornik; stranski zidovi pa mu preprečujejo, da bi stopil v stik s tovariši. Vidi jo ga, on pa ne vidi; je predmet informacije, nikoli pa ni subject v komunikaciji. Položaj njegove sobe nasproti središčnega stolpa ga izpostavlja osni vidnosti: zaradi razdelitve prstana, zaradi dobro ločenih celic pa je neviden od strani. To pa je zagotovilo za red. Če so zaporniki obsojenci, ni nevarnosti, da bi prišlo do zarote, do poskusa skupinskega pobega, da bi načrtovali nove zločine za prihodnost, za slabe medsebojne vplive; če so bolniki, ni nevarnosti za okužbo; če so norci, ni možnosti za nasilje med njimi; če so otroci, ni prepisovanja, ni hrupa, ni klepetanja, ni potrate. Če so delavci, ni pretefov, ni tatvin, ni povezav, ni razvedril, ki bi upočasnjevala delo, ki bi motila ali povzročala nesreče (Bentham v Foucault 2004, 220).

Moč panoptikona seže tako daleč, da ustvari vsevidno, vsenavzočo in vsevedno instanco, ki postavlja zapornike v takšno odvisnost, kakršni se ne more približati običajen zapor. Gre za instanco, v kateri lahko prepoznamo kar umetnega Boga (Miller 1981, 18–19).

Gnečo, kompaktno množico, kraj mnogovrstnih menjav, individualnosti, ki se zlivajo, kolektiven učinek so opustili in vse to nadomestili z zbirko ločenih individualnosti. Iz zornega kota paznika so vse to nadomestili z množtvom, ki ga je mogoče prešteti in kontrolirati; iz zornega kota jetnikov pa s sekvestrirano in gledano samoto. Iz tega izhaja glavni učinek Panoptika: pri zaporniku povzroči zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki zagotavlja samodejno delovanje oblasti (Bentham v Foucault 2004, 221).

Bentham kot oče utilitarizma ničesar ne prepušča naključju, vse je preračunano in do potankosti racionalizirano. Njegov panoptikon predstavlja model sveta, ki je zgrajen na utilitarističnih načelih.

Noben predmet ni v njem preprosto to, kar je, nobena dejavnost nima svojega smotra v sami sebi. Nadziranje se je pričelo že mnogo prej, preden nadzornik zavzame svoje mesto v loži, ki mu je namenjena v središču konfiguracije;

začenja se s samimi zapisovanjem projekta, čim je projekt zamišljen in načrtovan, s samo njegovo napovedjo. Nič ni v njem takega, čemur bi bilo zgolj »puščeno biti«, ker je vsemu namenjeno, da funkcionira. Panoptikon je torej ogromni stroj, katerega sleherni element je s svoje strani spet stroj, predmet nekega računa (Miller 1981, 19).

Bentham je v panoptikonu videl mnogo več kot le arhitekturni načrt za zapor: »Morala obnovljena - zdravje ohranjeno - ekonomija izboljšana - javno breme lažje - gospodarstvo solidno utrjeno - gordijski vozeli zakonov o revščini ni bil presekan, temveč odvezan, in to s preprosto arhitekturno idejo!« (Bentham 1995, 31). »Panoptikon je splošno načelo konstrukcije, polivalentni dispozitiv za nadziranje, univerzalni optični stroj za človeške koncentracije« (Miller 1981, 17). Bentham meni, da lahko s prilagoditvijo nekaterih podrobnosti panoptična konfiguracija velja tako za zapore kot za šole, tovarne, zavetišča, bolnišnice, vojašnice, psihiatrične ustanove; njena namembnost torej ni ena sama (Miller 1981, 17). Kot ugotavlja Dolar, se je Bentham ukvarjal z vprašanjem, kako čim bolje izpostaviti pogledu celoten družbeni prostor in ga s tem napraviti preglednega in dostopnega kontroli (Dolar v Kovačič 2006, 24). S tem panoptikon postane šola človeštva, nadzorovanje pa postane orodje izvajanja oblasti (Miller v Kovačič 2006, 24).

4.2 FOUCAULT IN PANOPTIZEM

“Vidnost je past” (Foucault 2004, 220).

Foucault v knjigi Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora (*Surveiller et punir: Naissance de la prison*), ki je izšla leta 1975, analizira socialne in teoretske vidike sprememb v modernem zahodnem kaznovalnem sistemu. Foucault govori o prehodu iz klasičnih suverenih družb v disciplinske družbe, o koncu »spektakla mučenja«. Kazensko pravo se reformira in prakso spektakularnega kaznovanja telesa nadomestijo s kaznovanjem duše, ki vpliva predvsem na voljo subjekta. Zgodi se miselni preskok v kaznovanju, preskok »od modela, ki je zapornika izvrgel, v model, v katerem je zapornik izpostavljen oblasti, ki ga gleda« (Drev 2010, 25). Idejo

Benthamovega panoptikona kot arhitekturno kompozicijo je umestil v koncept novih tehnologij družbenega nadzorovanja.

»Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi: postane načelo svoje lastne podvrženosti. Zato pa se lahko zunanja oblast otrese fizičnih bremen; teži k netelesnosti; čim bolj pa se približuje tej meji, tem bolj so njeni učinki stalni, globoki, doseženi enkrat za vselej, nenehno objavljani: to je nenehna zmaga, ki preprečuje sleherno fizično soočanje in je vselej vnaprej dobljena« (Foucault 2004, 223).

Oblast postane avtomatizirana in dezindividualizirana, njeno načelo ne tiči toliko v osebi kakor v določeni usklajeni razvrstitvi teles, površin, svetlobe, pogledov; v aparaturi, katere notranji mehanizmi producirajo odnos, ki zajema individume (Foucault 2004, 221).

Ta zaprti, razrezani, na vseh točkah nadzorovani prostor, v katerem so posamezniki posajeni na določeno mesto, v katerem je tudi najmanjše gibanje nadzorovano, v katerem registrirajo vse dogodke, v katerem nepretrgano pisno delo povezuje središče in obrobje, v katerem se oblast izvršuje nedeljeno in v skladu s kontinuirano hierarhijo, v katerem slehernega posameznika nenehno opazujejo, preiskujejo in uvrščajo med žive, bolne in mrtve - vse to tvori kompakten model disciplinskega dispozitiva (Foucault 2004, 217).

Spektakel mučenja vladarjeve oblasti ni več potreben, saj obstaja mašinerija, ki zagotavlja disimetrijo, neravnovesje, razliko. Foucault pravi, da niti ni pomembno, kdo izvršuje oblast, saj lahko katerikoli naključen subjekt upravlja stroj. »Če ni ravnatelja, lahko to opravlja njegova družina, njegovi sodelavci, prijatelji, obiskovalci, celo njegovi služabniki« (Bentham v Foucault 2004, 222). Meni, da je prav tako nepomemben motiv, ki ta stroj poganja. Zadosten motiv je lahko že »nediskretneževa radovednost, otroška porednost, vedoželjnost kakšnega filozofa, ki si hoče ogledati ta muzej človeške narave, ali hudobija tistih, ki uživajo v zalezovanju in kaznovanju« (Foucault 2004, 222). Več kot je teh anonimnih in začasnih

opazovalcev, večja je možnost, da bo jetnik presenečen, in vedno bolj se bo zavedal, da je opazovan (Foucault 2004, 222).

»Panoptikon je privilegiran kraj, ki omogoča eksperimentiranje z ljudmi in docela zanesljivo analiziranje sprememb, ki bi jih lahko dosegli pri njih. Panoptikon je lahko celo aparat, ki nadzoruje svoje lastne mehanizme« (Foucault 2004, 224). Deluje kot nekakšen laboratorij oblasti, ki si s svojimi opazovalnimi mehanizmi poveča učinkovitost in zmožnost za prodiranje v obnašanje ljudi, s čimer pa si oblasti več vednost in odkriva objekte, ki jih je treba spoznati (Foucault 2004, 224).

Panoptikon po Foucaultu tako predstavlja diagram oblastnega mehanizma, ki je prignan do idealne oblike; iz njegovega delovanja, je abstrahirana sleherna ovira, odpor ali trenje (Foucault 2004, 225). Je polivalentna figura politične tehnologije, ki se lahko uporablja za poboljševanje zapornikov, za negovanje bolnikov, za poučevanje šolarjev, za varovanje norcev in za pripravo beračev in brezdelnežev k delu. Gre za način vsajanja teles v prostor, distribucijo individumov v medosebnih odnosih, hierarhične organizacije, dispozicije oblastnih središč in kanalov, določanja instrumentov oblasti in načinov poseganja. Panoptično shemo se lahko uporabi vedno, kadar imamo opravka z množico ljudi, ki ji je treba naprtiti kakšno nalogo ali obnašanje, v sleherni izmed uporab pa bo omogočila izpopolnjevanje oblasti,

saj lahko skrči število tistih, ki jo izvršujejo, hkrati pa poveča število tistih, na katerih jo izvršujejo, ker vsak hip omogoča poseg in ker nenehen pritisk deluje, še preden pride do napak, zmot, zločinov, ker je v takih okoliščinah moč oblasti v tem, da nikoli ne poseže vmes, da se izvršuje spontano in potihoma, da je mehanizem, katerega učinki se pripenjajo drug na drugega, ker brez slehernega drugega fizičnega instrumenta, razen arhitekture in geometrije, neposredno učinkuje na individue. Duhu daje oblast nad duhom (Foucault 2004, 225–226).

Foucault je prav tako mnenja, da panoptična shema zagotavlja učinkovitost in krepi katerikoli oblastni aparat. »To je način, kako pridobimo oblast v količini, ki je bila dotlej brez primere, velik in nov instrument vladanja ...; sijajen je zaradi velike moči, ki jo lahko da sleherni ustanovi, kjer ga uporabijo« (Foucault 2004, 226). Zaradi

prilagodljivosti apliciranja na katerokoli funkcijo oblasti, bodisi vzgojno, terapevtsko, produkcijsko ali kazensko, jo ta izboljša, se z njo poveže in vspostavi mehanizem, v katerem se oblastna in vrednostna razmerja natančno prilagodijo procesom, ki jih je treba nadzorovati (Foucault 2004, 227). Izvrševanje oblasti se funkcijam, v katere se panoptična shema umešča od zunaj, ne dodaja kot prisila ali obremenitev, temveč je v njih subtilno navzoče ravno toliko, da poveča njihovo učinkovitost. »Panoptični dispozitiv ni preprosto pregib ali posrednik med oblastnim mehanizmom ali funkcijo; je način, ki omogoča, da oblastna razmerja delujejo v funkciji, funkcija pa s pomočjo teh oblastnih razmerij« (Foucault 2004, 227).

Foucault dodaja, da je »ta stroj urejen tako, da njegova zaprtost ne preprečuje, da ne bi bila zunanost nenehno navzoča« (Foucault 2004, 227). Kot primer daje središčni stolp Benthamovega panoptikona, kjer tistemu, ki je v njem in opravlja nadzorne funkcije, hitro postane jasno, kako nadzorovanje deluje. Zato meni, da ni nikakršnega tveganja, da bi se povečevanje oblasti, ki ga ustvarja panoptični stroj, lahko razvilo v tiranijo, saj pravi, da bo »disciplinski dispozitiv demokratično nadzorovan, saj bo nenehno dostopen za *veliki komite svetovnega sodišča*« (Foucault 2004, 227). Foucault lepo povzame recipročnost panoptika, kjer je v vsakem trenutku lahko viden tako nadzornik, kot občinstvo. Benthamov panoptikon imenuje stroj za videnje, primerja ga s *camero obscuro*, kjer se skrivaje, pritajeno opazuje individue z namenom nadzora, panoptikon pa postane prosojna stavba, kjer lahko vsa družba kontrolira izvrševanje oblasti.

Osrednja ideja Foucaultovega panoptikona se torej nanaša na sistematično organiziran nadzor populacije skozi subtilne in pogosto neizstopajoče aparate prisile. Takšen pristop organiziranosti je prisoten v številnih delih moderniziranega in vedno bolj digitaliziranega informacijskega sveta. Napredek na področju tehnologije in nadzorovalnih tehnik pa njegove teorije vedno znova umestijo v pomemben del kritičnega preučevanja nadzorstvenih razmerij med državo in prebivalci.

5 SPLETNA SOCIALNA OMREŽJA

Za spletna socialna omrežja (v angleščini *social network sites*) v slovenskem jeziku še vedno ne obstaja enotno pojmovanje. Tako smo priča uporabi vrste različnih pojmovanj, kot so družbena omrežja, družabna omrežja, spletne skupnosti itd. Sam bom v pričujočem delu uporabljal pojem spletna socialna omrežja, ki se mi zdi najbližji izvirnemu.

Boyd in Ellison opredelita spletna socialna omrežja kot spletno mesto ali spletno storitev, ki posamezniku omogoča:

1. ustvaritev javnega ali delno javnega profila v okviru danega sistema;
2. oblikovanje seznama drugih uporabnikov, s katerimi so povezani;
3. pregled nad lastnim seznamom povezav in nad seznamami drugih uporabnikov, ki so jih ustvarili v okviru istega sistema (Boyd in Ellison 2007, 211).

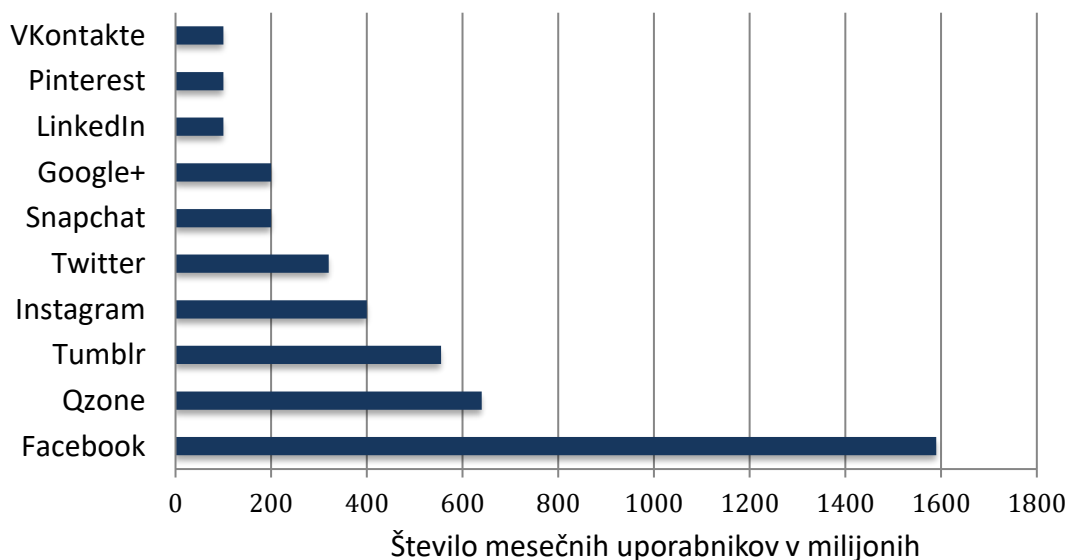
Podobno Kwon in Wen definirata spletna socialna omrežja kot spletne storitve ali spletna mesta, ki temeljijo na odnosih s prijatelji, znanci ali sorodniki, s poudarkom na skupnih interesih in aktivnostih (Kwon in Wen 2009, 255). Spletna socialna omrežja uporabnikom tako omogočajo povezovanje iz različnih razlogov, kot so: iskanje informacij, raziskovanje, spoznavanje novih ljudi in nadgrajevanje že obstoječih odnosov itd. Spletna socialna omrežja so večinoma zgrajena kot osebne, egocentrične mreže, v središču katerih je posameznik (Boyd in Ellison 2007, 212).

Spletna socialna omrežja se razlikujejo od ostalih podobnih spletnih storitev predvsem v tem, da uporabnikom omogočajo oblikovanje in prikazovanje njihovega že obstoječega socialnega omrežja in ne nujno spoznavanje novih ljudi. Seveda veliko uporabnikov uporablja spletna socialna omrežja tudi za spoznavanje novih ljudi, vendar to ni mišljeno kot osrednja funkcija. »Ni torej izključeno, da preko spletnih socialnih omrežij uporabniki ne spoznavajo novih ljudi, je pa manj verjetno, da se bodo s temi novimi stiki kdaj srečali v živo, saj to ni pglavitni namen spletnih socialnih omrežij« (Haythornthwalte v Boyd in Ellison 2007, 211).

Z vidika dostopnosti so spletna mesta socialnih mrež zanimiva že zato, ker omogočajo komuniciranje med nenehno razširjajočimi se krogi stikov, ki so sestavljeni iz že obstoječih družbenih vezi. Med t. i. prijatelje se povezujejo znanci, kolegi, sodelavci, sošolci, celo sorodniki, ki se bodisi poznajo še iz preteklih življenjskih zgodb ali iz povsem svežega vsakdana, ko so v neposrednih stikih. Spletno družbeno omrežje je zato v izhodišču nov in razmeroma preprost mehanizem za ohranjanje vezi, ki se zlahka razširi v ploden poligon za gradnjo povsem novih poznanstev in različnih medsebojnih odnosov, tako na individualni kot kolektivni ravni (Oblak v Finc 2008).

Spletna socialna omrežja temeljijo na interakciji in participaciji, kjer ima ključno vlogo znotraj omrežja uporabnik sam; ta preprosto ustvarja, objavlja in izmenjuje svoje ali vsebine drugih. Uspeh spletnih socialnih omrežij je temeljil na preprosti ideji, t. j. ustvariti neke nišne skupnosti bodisi za potrebe študentov nekega kolidža bodisi za videoentuziaste, specifične subkulture, in razvoj se je preusmeril na vmesnike, ki so uporabnikom to omogočili (Oblak v Škrinjar 2016).

Slika 5.1: Najpopularnejša spletna socialna omrežja

Vir: Statista (2016)

Spletna socialna omrežja torej omogočajo ustvarjanje in urejanje celovite spletne samopredstavitve z uporabo različnih orodij s primarnim namenom povezovanja in komuniciranja med uporabniki. Večinoma gre za spletno artikulacijo odnosov, ki imajo temelje v fizičnem svetu, po drugi strani pa tudi za navezovanje in pridobivanje novih stikov z drugimi uporabniki.

5.1 RAZVOJ SPLETNIH SOCIALNIH OMREŽIJ

Sodeč po zgoraj opisani opredelitvi je bilo prvo spletno socialno omrežje SixDegrees, ki je nastalo leta 1997. Bilo je namreč prvo, ki je uporabnikom omogočalo ustvaritev profila, oblikovanje seznama prijateljev in možnost pregleda tako nad lastnim seznamom prijateljev kot pregledovanje seznamov drugih uporabnikov. Seveda je vsaka od teh funkcij že bila implementirana v takšni ali drugačni obliki na drugih spletnih mestih. Oblikovanje profilov je obstajalo na večini spletnih mest za iskanje partnerjev (*dating sites*). Classmates je omogočal uporabnikom, da so se povezovali na podlagi obiskovanih izobraževalnih institucij, vendar oblikovanje profilov ni bilo možno. AIM in ICQ sta omogočala oblikovanje seznamov prijateljev, ki pa niso bili vidni ostalim uporabnikom. SixDegrees je bil tako prvi, ki je združil vse funkcije (Boyd in Ellison 2007, 214).

SixDegrees je privabil milijone uporabnikov, kar pa nikoli ni uspel prenesti v uspešen poslovni model, zaradi česar je bil leta 2000 ukinjen. V naslednjih letih smo bili priča vzniku novih spletnih mest, ki so implementirala različne kombinacije prej naštetih funkcij (npr. AsianAvenue, BlackPlanet, MiGente, LiveJournal, Cyworld idr.). To je bil tudi čas vzpona poslovnih spletnih socialnih omrežij, kot so Ryze, LinkedIn in Tribe.net, ki so imele cilj predvsem oblikovati in širiti uporabnikove poslovne in karijerne odnose. Od teh je uspešno preživel le LinkedIn, ki je postal pomembno podjetniško spletno socialno omrežje (Cohen v Boyd in Ellison 2007, 215).

Kmalu po ukinitvi SixDegrees je bil leta 2002 ustanovljen Friendster. Zasnovan je bil z namenom konkuriranja takrat najpopularnejši spletni strani za iskanje partnerjev, Match.com. Medtem, ko se je večina spletnih strani za iskanje partnerjev osredotočala

na povezovanje neznancev na podlagi podobnih interesov, je bil Friendster zasnovan za povezovanje prijateljev od prijateljev (*friends-of-friends*), saj naj bi bilo tovrstno povezovanje uspešnejše od povezovanja popolnih neznancev. Friendster je kmalu postal eden izmed prvih uspešnejših spletnih socialnih omrežij in v mnogih pogledih tlakoval pot ostalim prihajajočim (O'Shea v Boyd in Ellison 2007, 217).

Od leta 2003 dalje smo bili priča pravi poplavi novih spletnih socialnih omrežij, zaradi česar je spletni analitik Clay Shirky še istega leta skoval besedno zvezo »*Yet Another Social Networking Service*« ali YASNS (Cohen v Boyd in Ellison 2007, 216). Mnoga so s svojo strukturo želela replicirati zgodnji uspeh omrežja Friendster, spet druga so ciljale na specifične demografske ali interesne skupine. Care2 je bil namenjen povezovanju aktivistov, Couchsurfing povezovanju popotnikov, MyChurch povezovanju cerkva in vernikov, Dogster povezovanju ljubiteljev psov, temnopoltim uporabnikom je bil namenjen BlackPlanet, uporabnikom latinskega porekla MiGente, uporabnikom azijskega porekla pa AsianAvenue (Wasow v Boyd in Ellison 2007, 218). Prav tako so funkcije spletnih socialnih omrežij začele implemenitirani spletne strani, ki so bile primarno namenjene izmenjavi medijskih vsebin ustvarjenih s strani uporabnikov in s tem tudi same postale spletna socialna omrežja. Najbolj znani primeri so Flickr (fotografije), Last.FM (glasba) in Youtube (video) (Boyd in Ellison 2007).

Leta 2004 je izjemen preboj na trgu spletnih socialnih omrežij uspel omrežju MySpace, potem ko so zaradi napovedane uvedbe plačljivih storitev na omrežju Friendster uporabniki množično začeli migrirati na MySpace. Še več medijske pozornosti pa je požel naslednje leto, ko je bil prodan medijskemu konglomeratu News Corporation za takrat neverjetnih 580 milijonov dolarjev. MySpace se je od konkurence razlikoval predvsem v možnosti popolne personalizacije osebnih strani/profilov uporabnikov. Prav tako je postal izjemno priljubljen kot predstavitvena platforma za glasbenike (Boyd in Ellison 2007, 217). Istega leta kot MySpace je nastal tudi Facebook, o katerem pa bom bolj podrobno pisal v nadaljevanju.

Vzpon spletnih socialnih omrežij je nakazal spremembo v organiziranosti in strukturiranosti spletnih skupnosti. Prve javne spletne skupnosti, na primer spletni forumi, so bile strukturirane po interesnih temah, medtem ko so spletna socialna

omrežja primarno strukturirana okoli uporabnika in ne interesov (Boyd in Ellison 2007).

Danes naj bi bilo 2,3 milijarde aktivnih uporabnikov spletnih socialnih omrežij po celem svetu. Projekcije pa nakazujejo, da naj bi se to število do leta 2020 povečalo na skoraj 3 milijarde aktivnih uporabnikov (Statista 2016).

5.2 SPLET 2.0 (*WEB 2.0*)

Za boljše razumevanje razvoja spletnih socialnih omrežij je na tem mestu nujno potrebno razložiti pojem splet 2.0 (*Web 2.0*), ki je odigral pomembno, morda celo najpomembnejšo vlogo pri razvoju in vzponu spletnih socialnih omrežij. Splet 2.0 je naznanil spremembo v paradigmi vrednot in pričakovanj glede spletnih strani in same uporabniške izkušnje. Pojem splet 2.0 sta leta 2004 skovala teoretika internetnega razvoja in založnika Tim O'Reilly in Dale Dougherty, še istega leta pa se je pojem razširil izven meja Silicijeve doline.

Čeprav pojem sprva nakazuje, kot da naj bi šlo za novo ali izboljšano verzijo interneta, v resnici ne gre za nobeno večjo tehnično spremembo, temveč za spremembo oziroma premik v uporabi spletnih storitev za razvijalce in za končne uporabnike. Ta premik lahko označimo kot evolucijo iz pasivnega sprejemanja informacij v bolj aktivno in participativno uporabo interneta in spletnih storitev. Splet 1.0 označuje »splet kot vir informacij« (*Web-as-information-source*), splet 2.0 pa »splet kot participativno platformo« (*Web-as-participation-platform*). Splet 2.0 tako s svojo interaktivnostjo in participatorno naravnostjo uporabnike spremeni iz zgolj odjemalce spletnih vsebin v njihove soustvarjalce (O'Reilly 2005, Anderson 2007).

Ključne spletne storitve ali aplikacije, ki demonstrirajo uporabo osnovnih načel koncepta spleta 2.0, so blogi, wiki strani, označevanje (*tagging*), družbeni zaznamki (*social bookmarking*), RSS, podcasti, spletna socialna omrežja in izmenjava multimedijskih vsebin. Primeri najpopularnejših spletnih strani, ki so dotična načela

implementirala, so YouTube, Wikipedia, Facebook, Twitter, WordPress, Blogger, Craigslist, Tumblr, IMDB, Imgur, Flickr, Instagram, Soundcloud, Goodreads, Reddit, Yelp itd. Vse našete spletne strani so zgrajene po principu »arhitekture participacije«, ki uporabnike vzpodbuja k oblikovanju in dodajanju različnih vsebin ter s tem k dodajanju vrednosti same spletne strani (Anderson 2007, 7–11; Song 2010).

Spletni uporabniki danes z objavljanjem zapisov, pisanjem člankov, objavljanjem videov in glasbe, izmenjevanjem datotek, ocenjevanjem in priporočanjem knjiga ali filmov ter s svetovanjem in komuniciranjem postanejo ključni akterji tako imenovane skupnosti 2.0. Splet 2.0 je uporabnike spremenil v aktivne soustvarjalce, ki so svoj prostor v veliki meri našli predvsem na spletnih socialnih omrežjih (Song 2010).

5.3 LASTNOSTI SPLETNIH SOCIALNIH OMREŽIJ

Poglavitna aspekta spletnih socialnih omrežij sta uporabniki in odnosi, ki se vzpostavijo med uporabniki. Kljub tehnični strukturi in namenski diverziteti množice spletnih socialnih omrežij, ki danes obstajajo, so nekatere lastnosti skupne vsem.

Glavne karakteristike spletnih socialnih omrežij (Tapiador in Carrera 2012, 2–6):

1. Uporabniki

Uporabniki so lahko navadni ljudje (fizične osebe) ali druge kolektivne družbene enote, kot so podjetja, organizacije, institucije, mesta ali celo posamezni dogodki. Uporabniki si morajo ustvariti uporabniški račun s posredovanjem osnovnih osebnih podatkov (večinoma ime in priimek, email in geslo).

2. Odnosi

Uporabnikom mora biti omogočeno, da vzpostavljajo odnose oz. povezave z drugimi uporabniki. Odnosi so lahko enosmerni (*unidirectional*) ali dvosmerni (*bidirectional*).

- Enosmerni odnos se vzpostavi s strani ene od strank in ne potrebuje potrditve druge stranke. Sledenje (*Follow*) je primer enosmernega odnosa, kjer ena stranka izrazi interes nad aktivnostmi druge stranke. Primer spletnega socialnega omrežja, ki temelji na dotični paradigmi je Twitter.
- Dvosmerni odnos se vzpostavi, ko obe vpleteni stranki potrdita povezavo. Primer spletnega socialnega omrežja, ki temelji na tovrstni paradigmi je Facebook.

Uporabnikom je prav tako omogočeno upravljanje oz. organiziranje povezav v različne kategorije ali skupine.

3. Vsebina

Spletna socialna omrežja, ki so namenjena stikom oz. povezavam (*contact-oriented*), ponavadi omogočajo svojim uporabnikom, da si vsebine delijo. Medtem ko so spletna socialna omrežja, ki so namenjena vsebinam (*content-oriented*), načeloma ustvarjena na podlagi specifične vrste vsebine.

Vrste vsebin, s katerimi spletna socialna omrežja upravljajo, so lahko zelo različne. Besedilni komentarji so najbolj pogosti. Primeri spletnih socialnih omrežij, zgrajenih okoli določenih vrst vsebin, so na primer Flickr za slike, You Tube za videe in Github za programsko kodo. Tudi omrežja, posvečena stikom oz. povezavam, kot je na primer Facebook, podpirajo določene vsebine, kot so slike, videi ali dogodki. Posebej priljubljene so zunanje povezave do drugih spletnih strani.

Vsebine so razdeljene po temah ali nitih (*threads*), ki omogočajo diskusije. Posamezne niti so opremljene z gumbom za odgovor, ki omogoča oddajo nove relevantne vsebine, kot so komentarji, s čimer spodbujajo interakcijo med udeleženci pogovora. Druga funkcija, ki omogoča interakcijo, je citiranje ali označevanje drugih udeležencev v vsebini. Tipičen primer za to je Twitter, kjer so uporabniki citirani v tvitih tako, da pred svojim imenom napišejo @. Druge oblike citiranja so lahko prepoznavanje obraza in označevanje na slikah.

Spletna socialna omrežja lahko vsebujejo tudi orodja, kot so na primer iskalniki po vsebinah.

4. Komunikacijska orodja

Spletna socialna omrežja lahko uporabljajo tudi druga komunikacijska orodja. Primer le-teh so sistemska obvestila, kjer sistem opozarja uporabnike na določene tipe dogodkov, na primer, objavo nove vsebine, ki bi jih lahko zanimala. Drugi primeri so zasebna sporočila med uporabniki, klepet in video konference.

5. Zasebnost in vidljivost vsebine

Mehanizmi za nadzor dostopa omogočajo, da se vsebina deli le z določenim občinstvom. Ko gre za objave na spletni strani, lahko uporabniki izberejo, s katerimi skupinami oseb bodo določeno vsebino delili. Obstajajo različne ravni razkrivanja informacij.

Zasebna vsebina pomeni, da je le-ta na voljo samo uporabniku, ki jo je objavil. Lahko se uporabi tudi razširjena možnost, t. j. deljenje vsebine s stiki od stikov. Občinstvo je mogoče izbrati tudi iz skupin ali v nastavitvah upravljanja s stiki. Na primer, Google+ omogoča izbiro občinstva za določene vsebine iz aplikacije Google Circles, ki jo je uredil uporabnik. Dodatna opcija je tudi deljenje vsebine s specifičnimi uporabniki, ki jih je mogoče izbrati izmed trenutnih stikov. Seveda je vsebino mogoče deliti tudi javno. Obstoj različnih ravni vidljivosti uporabnike tako opogumlja k deljenju več vsebine.

6. Ocene

Na mnogih spletnih socialnih omrežjih lahko uporabniki ocenjujejo vsebine in aktivnosti drugih uporabnikov. Ocenjevalni sistemi se pojavljajo v različnih oblikah, na primer »všeč« in »ni všeč«, 5 zvezdic itd. Ta funkcionalnost je osnova za ocenjevanje popularnosti vsebin. Sistemi se lahko uporabljajo za ustvarjanje priporočil in promocijo izpostavljenih vsebin.

7. Časovnica dejavnosti

Časovnica dejavnosti predstavlja seznam dejavnosti, razvrščenih po času, ki jih je določen uporabnik izvedel. Lahko se nanaša na objavljanje določene vsebine, sklepanje novih prijateljstev, ocenjevanje vsebine itd. Tovrstne časovnice pomagajo uporabnikom zavedati se dejavnosti drugih in tako slediti dogodkom na socialnih omrežjih.

8. Zid

Zid je nekakšen okvir ali prostor za objavljanje vseh vrst vsebin (ustvarjene ali deljene) na lastnem profilu ali profilu drugih uporabnikov. Prostor se ponavadi nahaja ob časovnici dejavnosti z namenom, da, ko uporabnik objavi novo vsebino, se na časovnici v hipu pojavi nova dejavnost, kar naj bi vodilo do takojšnjega zadovoljstva (*instant gratification*).

9. Domov

Gre za prvo stran, ki je uporabniku ponujena, ko se prijavi v spletno socialno omrežje. Ta stran je polna informacij, ki so smatrane za najpomembnejše med informacijami določenega uporabnika. Domača stran ponavadi vsebuje zid, kjer lahko uporabnik objavlja nove vsebine, časovnico dejavnosti, ki navaja dejavnosti ostalih oseb v uporabnikovem omrežju in druge relevantne stike ali sezname vsebin.

10. Profil

Spletna socialna omrežja lahko za vsakega uporabnika ponudijo osnovno predstavitevno stran. Te strani so ključnega pomena, saj predstavljajo zunanjo podobo, ki jo uporabniki promovirajo. So slika uporabnikov, ki jo le-ti kažejo ostalim uporabnikom socialnega omrežja, oz. gre za nekakšen povzetek uporabnikove identitete. Profilne strani lahko vključujejo naslednje segmente:

- osnovne informacije o uporabniku, kot je na primer lokacija, starost, rojstni dan, kontakti, interesi itd;
- avatar oz. slika, ki ga na spletni strani predstavlja; naloži jo uporabnik sam;
- časovnica dejavnosti; je seznam dejavnosti v časovnem zaporedju, ki predstavlja povzetek vseh dejavnosti, ki jih je izvedel lastnik profila;
- zid; lastniku profila ali drugim uporabnikom omogoča objavljanje dejavnosti in vsebin;
- seznam stikov; seznam stikov oz. povezav, ki jih ima lastnik profila, pomaga pri rasti omrežja, saj omogoča uporabnikom iskanje po stikih in s tem dodajanje novih;
- seznam vsebine; seznam relevantne vsebine, ki jo je delil lastnik profila ali je bila deljena z njim.

6 FACEBOOK

Facebook je danes najpopularnejše spletno socialno omrežje na svetu. Pravzaprav je več kot to, je družbeni fenomen. Ustanovitelj Facebooka, Mark Zuckerberg, uživa sloves genija in čudežnega dečka ter tako predstavlja novo generacijo podjetniških vizionarjev iz Silicijeve doline, ki z nenehnim razvojem spletnih tehnologij vedno bolj narekujejo in oblikujejo naš vsakdan. Pri 32 letih je njegovo premoženje ocenjeno na 53 milijard ameriških dolarjev, s čimer je na šestem mestu lestvice najbogatejših zemljanov, medtem ko je Facebook ocenjen kot peto najvrednejše podjetje na svetu (Forbes).

Statistični podatki o Facebooku junija 2016 (Facebook Newsroom; Zephoria 2016):

- 1,13 milijarde dnevno aktivnih uporabnikov;
- 1,71 milijarde mesečno aktivnih uporabnikov;
- 1,03 milijarde dnevnih, mobilnih uporabnikov;
- 1,57 milijarde mesečnih, mobilnih uporabnikov;
- 84,5 % dnevno aktivnih uporabnikov prihaja izven ZDA in Kanade;
- 5 novo ustvarjenih profilov vsako sekundo;
- 300 milijonov dnevno objavljenih fotografij;
- porazdelitev uporabnikov po spolu: 53 % žensk, 47 % moških;
- 20 minut je povprečen čas, ki ga uporabnik preživi na Facebooku.

Vizija Facebooka, kot je opisana na njegovi domači spletni strani, je uporabnikom ponuditi socialno orodje, s pomočjo katerega lahko aktivno komunicirajo s prijatelji, družino, sodelavci in odkrivajo, kaj se dogaja po svetu, ter s tem pridobijo moč narediti svet bolj odprt in povezan (Facebook Newsroom 2016). Vendar je po mnenju Jakliča Facebook danes bistveno več, kot se marsikomu zdi. »Šolski primer njegove vseprisotnosti in moči je že bistveno predrugačeno razumevanja besede prijatelj (*friend*), s katero uporabniki sprejemajo (in zavračajo) nove stike« (Jaklič 2015). Medtem ko prijateljstvo v osebni, neposredni komunikaciji oziroma v vsakdanjem življenju predstavlja določeno obvezo, prijetnost, odgovornost, in konkretni odnos s čustvenim angažmajem na Facebooku »klasično« prijateljstvo odpade. »Sprejemanje prijateljstev je enostavno, brez vsebinske in emocionalne vpletenosti, brez večjih

konkretnih posledic. Ni pomembno, ali gre za sošolca iz osnovne šole, prijateljevega prijatelja ali na spletu odkritega znanca. Vsi imajo enak status kot najboljši prijatelji. In tako kot je za začetek prijateljstva dovolj en klik, je tudi s koncem razmerja. Hitro, enostavno, brez obveznosti, brez posledic in tudi brez večjih izkušenj« (Jaklič 2015).

Vedno več uporabnikov uporablja Facebook kot primarno metodo za komuniciranje z drugimi uporabniki. Uporabniki si raje pišejo po zidu (*Wall*) in uporabljajo aplikacije za instantna sporočila (*Cha», Facebook messenger, WhatsApp*), kot klepetajo po telefonu, si pišejo elektronsko pošto ali se pogovorijo iz oči v oči (McCarthy 2009). Facebook tako vedno bolj postaja osrednji prostor spletno posredovane komunikacije. S svojo razširjenostjo in privlačnostjo uspešno oblikuje družbeni prostor, kjer uporabniki lahko delijo in ustvarjajo nove strukture za komuniciranje in povezovanje (Butera v Wittkower 2010, 203).

Kot smo ugotovil že v prejšnjem poglavju, je Facebook namenjen predvsem ohranjanju že obstoječih prijateljskih vezi iz fizičnega sveta (Ellison, Steinfield in Lampe 2006), profili uporabnikov pa naj bi navidez predstavljali njihovo *offline* identiteto (Song 2010). Po drugi strani naj bi Facebook služil kot nekakšen *avatar*, s katerim uporabniki kot posamezniki izražajo sami sebe, vendar ne moremo govoriti o popolni oz. neposredni reprezentaciji realne identitete. Gre bolj za namerno ustvarjeno projekcijo, ki izraža predvsem tip osebe, za katero bi uporabnik rad bil prepoznan. Enostavneje povedano, uporabniki se na Facebooku predstavljajo tako, kot bi bili radi videni s strani drugih (Butera v Wittkower 2010, 206). Stolz ugotavlja, da ima uporabnik Facebooka povprečno 476 prijateljev, od katerih bi jih kot dejanske ali »prave« prijatelje označil le 72. To pomeni, da je od vseh prijateljev, ki jih imajo uporabniki na svojem seznamu, le 15 % »pravih« prijateljev (Stolz 2014, 39).

Ena izmed pomembnejših lastnosti Facebooka, ki je prav gotovo precej prispevala k prevladi Facebooka nad drugimi spletnimi socialnimi omrežji, je dejstvo, da uporabniki na Facebooku v veliki večini uporabljajo svojo resnično identiteto. To pomeni, da uporabijo, ko si ustvarijo profil, svoje resnično ime in priimek. Če smo bili še pri spletnih socialnih omrežjih, kot sta MySpace in Friendster, priča poplavi profilov z neresničnimi osebnimi podatki (*fake* profili), je Facebook to tendenco uspešno spremenil (Boyd in Ellison 2007, 220). To izhaja iz dejstva, da je bilo

Facebook članstvo v svojih začetkih še pogojeno z vpisom uporabnika na eno izmed izbranih ameriških univerz, saj so za registracijo na Facebooku potrebovali elektronsko pošto matične univerze ter s tem resnične osebne podatke. Danes Facebook profil skoraj že služi kot nekakšna spletna osebna izkaznica, s katero se lahko vpisujemo tudi v druge spletne strani ali storitve. Gre za tako imenovano storitev zunanje avtentikacije (ang. *external authentication*), kjer uporabniku ni potrebno vedno znova vpisovati svojih uporabniških podatkov ali se na novo registrirati, saj lahko uporabi že obstoječi Facebookov račun (Tapiador in Carrera 2012, 3).

Zaradi vpliva spletnih socialnih omrežij se dogajajo veliki in pomembni premiki na medijski krajini. Po najnovejših raziskavah že več kot 60 % uporabnikov spleta navaja za ključni vir novic prav spletna socialna omrežja (LaFrance 2016). Uporabniki tako novice vedno manj iščejo po spletu na sploh, saj so jim le-te servirane že znotraj okvira socialnega omrežja, pri čemer so privlačno zapakirane, opremljene z multimedijskimi vsebinami in priporočene s strani prijateljev. Prav tako mediji svoje članke uporabnikom Facebooka »plasirajo« na podlagi poznavanja preferenc njihovega osebnega profila (LaFrance 2016; Jaklič 2015).

»Posledica individualnega »targetiranja« z novicami je tudi bistveno večja učinkovitost novici dodanih oglasov. Te prodajata tako ponudnik novice kot spletno omrežje« (Jaklič 2015). Facebook je največje spletno socialno omrežje. Statistika za ZDA kaže, da ga uporablja 67 % odraslih prebivalcev, kar pomeni, da je postal glavni vir novic za 44 % celotnega prebivalstva ZDA, s tem pa posledično najpopularnejše spletno socialno omrežje za spremljanje novic (Gottfried in Shearer 2016). V tej luči je Facebook leta 2015 vpeljal funkcijo instantnih člankov »Instant Articles«, ki je svetovnim medijskim hišam omogočil, da članke z novicami odslej objavljajo neposredno na Facebooku, torej mimo lastnih spletnih strani in platform, kar naj bi vplivalo na boljšo in hitrejšo izkušnjo za uporabnike. Mnogi medijski kritiki že opozarjajo, da spremembe v novinarski panogi zaradi vpliva spletnih socialnih omrežij naj ne bi bile zgolj finančne narave, temveč gre za korenite spremembe, ki posegajo v same temelje medijske industrije (LaFrance 2016). »Spreminjajo se sama narava novinarskih člankov, način obdelave teme, iskanje virov in odzivov na članke

oziroma dogodke, dodatne informacije v zvezi z dogodkom ipd. Vzpostavljen je avtonomni medijski ekosistem« (Jaklič 2015).

V luči dejstva, da je Facebook ocenjen kot peto najvrednejše podjetje na svetu, pa se postavi vprašanje, s čim Facebook pravzaprav služi? »Obstaja naslednji pregovor: če nekaj dobiš zastonj, potem si produkt – ti. In če kdo, potem Facebook pooseblja bistvo pregovora, saj je iz njega ustvaril velikansko industrijo« (Jaklič 2015). Facebook uporabnikom ničesar ne prodaja, temveč prodaja uporabnike kot blago oglaševalcem. To pomeni, da vse informacije, ki jih uporabniki ustvarijo z deljenjem vsebin in s komunikacijo na Facebooku, prostovoljno predajajo lastniku omrežja, ki jih prodaja oglaševalcem, tržnikom ali politikom. Osebni podatki, interesi, komunikacija z drugimi uporabniki in tudi interakcija z drugimi spletnimi stranmi se uporabljajo za namene ciljnega oglaševanja. Več uporabnikov, kot jih ima spletno socialno omrežje, višje so lahko oglaševalske marže (Fuchs 2011; Jaklič 2015).

Tako naj bi Facebook v letu 2016 zaslužil 22,37 milijard ameriških dolarjev samo na podlagi prodanih oglasov, kar ga postavlja na drugo mesto svetovne lestvice po zaslužku od prodanih oglasov, takoj za podjetje Google (eMarketer 2016). Mnogi sicer že namigujejo, da naj bi Facebook zelo kmalu prehitel Google (Keen 2012, 33). Je pa natančen tržni deleži Facebooka na oglaševalskem trgu v posamičnih državah težko oceniti, saj so uradni podatki zaviti v tenčico skrivnosti. Facebook oglaševalske podatke skrbno prikriva, saj je izza njih »kompleksna aritmetika izogibanja davkom« (Slaček 2016).

Ob tem Jaklič (2015) še ugotavlja, da je Facebook ustvaril povsem nov gospodarski sektor, ki se ukvarja izključno z optimiziranjem samopredstavitve podjetij ali posameznikov na spletnih socialnih omrežjih z namenom uspešnega oglaševanja. Tržniki so dobili neprecenljivo orodje, saj potencialnih strank (uporabnikov) še nikoli niso imeli možnosti analizirati tako natančno, kot to lahko počnejo sedaj.

Ob vsem tem še najbolj bode v oči ugotovitev, da uporabniki še nikoli niso bili pripravljeni v tolikšni meri, prostovoljno in brezplačno postati »izdelek«, saj jih je večina pripravljena z ostalimi deliti svoje fotografije, kraj bivanja, elektronski naslov,

telefonsko številko in odkrito govoriti o lastnih interesih, hobijih ter navadah, s čimer tržnim raziskovalcem bistveno olajšujejo delo (Jaklič 2015).

6.1 NASTANEK IN RAZVOJ FACEBOOKA

Facebook je nastal leta 2004, ko se je ideja o spletnem socialnem omrežju med študijem na elitni ameriški univerzi Harvard porodila Marku Zuckerbergu, Eduardu Saverinu, Dustinu Moskovitzu in Chrisu Hughesu. Idejni vodja in glavni programer projekta je bil Mark Zuckerberg. Sprva je bil Facebook demografsko omejen le na študente Harvarda, vendar se je zaradi hitre rasti in popularnosti med študenti še istega leta razširil na ostale ameriške univerze, naslednje leto pa že tudi na srednje šole. Že ob samem nastanku so ga spremljale polemike glede avtorstva, ki so še istega leta kulminirale v tožbo s strani bratov Winklevoss, ki sta Zuckerberga obtožila kraje ideje za Facebook. O tem razburljivem obdobju je bil leta 2011 celo posnet film Socialno omrežje »*The Social Network*,« ki je bil nagrajen s tremi oskarji (Phys.org 2014).

Ob nastanku je Facebook vseboval funkcijo Zidu »Wall«, kamor so uporabniki lahko pisali osebna sporočila na strani uporabnikovega profila. Leta 2006 uvedejo »News Feed«, ki zbira in združi objave uporabnikovih prijateljev na enem mestu. Uporabniki se prvič uprejo zaradi zaskrbljenosti nad uporabo in dostopnostjo zasebnih podatkov, vendar se skozi čas »News Feed« izkaže za najbolj priljubljeno funkcijo. V naslednjem letu predstavijo platformo, ki omogoči zunanjim razvijalcem, da razvijajo aplikacije za deljenje fotografij, reševanje kvizov in igranje iger, kar omogoči razvoj igralnih velikanov, kot je podjetje Zynga¹. Leta 2008 uvedejo funkcijo »Chat«, ki uporabnikom omogoči instantno komunikacijo, naslednje leto pa revolucionarno funkcijo »Like«. Hkrati Facebook leta 2009 prehiti največjega konkurenta po številu uporabnikov v ZDA, spletno socialno omrežje Myspace. Leta 2010 uvedejo lokacijsko funkcijo, ki uporabnikom omogoči, da delijo lokacijo trenutnega nahajanja z drugimi uporabniki. Naslednje leto predstavijo funkcijo »Timeline«, posodobitev profilne strani, ki je namenjena predstavitvi uporabnikovega poteka celotnega

¹ Podjetje Zynga je najbolj znano po Facebook igrah *FarmVille* in *Texas HoldEm Poker*.

življenja in ne le nedavnih objav. Leta 2012 Facebook vstopi na borzni trg s ponudbo svojih delnic in hkrati objavi namero o nakupu spletnega socialnega omrežja za deljenje fotografij, Instagram, za 1 milijardo ameriških dolarjev. Prav tako predstavi nove možnosti oglaševanja, kjer se oglasi navidezno pomešajo med objave in fotografije uporabnikov. Ob vsem tem objavi še podatek, da ima milijardo aktivnih uporabnikov. Leta 2013 predstavijo napredno možnost iskanja, ki uporabnikom omogoči iskanje po svojih družbenih povezavah. Leta 2015 Facebook za 2 milijardi ameriških dolarjev kupi revolucionarno tehnologijo za virtualno resničnost, Oculus Rift, s čimer napove širitev dejavnosti v druge tehnološke panoge (Facebook Newsroom; Phys.org 2014).

6.2 FUNKCIJE FACEBOOKA

Za boljše razumevanje delovanja Facebooka bomo v pričujočem poglavju podrobneje predstavili glavne funkcije, ki jih uporabnikom ponuja Facebook. Najpomembnejše funkcije so sledeče (Facebook; Facebook Newsroom):

➤ Profil (*Profile*)

Profil je osnovna predstavitvena stran za uporabnike. Na profilu so prikazani podatki o uporabniku, kot so ime in priimek, kraj bivanja, rojstni podatki, spol, izobrazba, spolna usmerjenost, politična opredelitev, hobiji, interesi, obiskani dogodki, prijatelji itd. Prav tako profil vsebuje predstavitveno sliko uporabnika ter ostale fotografije ali videoposnetke, ki jih uporabnik naloži. Uporabniki sami odločajo katere podatke bodo objavili in v kolikšni meri so podatki vidni ostalim uporabnikom. Profil je torej ključnega pomena, saj gre za reprezentacijo uporabnika znotraj omrežja za ostale uporabnike (Boyd in Ellison 2007).

➤ Časovnica (*Timeline*)

Časovnica je sestavni del profila, kjer so kronološko organizirane in prikazane vse vsebine (fotografije, videoposnetki, objave, dogodki in sporočila drugih uporabnikov), ki jih je uporabnik naložil ali ustvaril. Časovnica je naslednik Zidu (*Wall*).

➤ Prijatelji (*Friends*)

Eden izmed ključnih aspektov spletnih socialnih omrežij so povezave, ki jih uporabnik tvori z drugimi uporabniki. Prijatelj je uporabnik, ki je dodan v seznam povezav drugega uporabnika po tem, ko oba potrdita zahtevo za prijateljstvo. Vsak uporabnik ima v vsakem trenutku možnost zahtevkov za prijateljstvo zavrniti ali ignorirati. Prav tako je možno že obstoječa prijateljstva prekiniti ter s tem izbranega uporabnika odstraniti s seznama povezav. Ko je prijateljstvo potrjeno, ima uporabnik možnost definirati, katere podatke oz. informacije in na kakšen način jih želi deliti z določenim prijateljem, tako da jih segmentira po različnih skupinah prijateljev (npr. družina, sodelavci, sošolci itd.). Uporabnikom, s katerimi prijateljstvo ni sklenjeno, je možno slediti (*follow*), kar pomeni, da so sledilcem vidne le objave, ki so označene kot javno dostopne.

➤ Vir novic (*News Feed*)

Vir novic je prvotna stran, ki se uporabniku prikaže ob vpisu v Facebook. Je konstantno posodabljač seznam informacij, objavljenih s strani prijateljev, strani (*Pages*), skupin (*Groups*) in dogodkov. Je nekakšen agregat vseh objavljenih vsebin, na katere je uporabnik naročen oz. jim sledi. Enostavneje povedano gre za skupek informacij o tem, kaj počnejo uporabnikovi prijatelji na Facebooku. Uporabniki lahko vsebine všečkajo, delijo ali komentirajo. Vir novic je personaliziran na podlagi uporabnikovih interesov in aktivnosti njegovih prijateljev.

➤ Zapisovalnik (*Ticker*)

Zapisovalnik je pomanjšana verzija vira novic, ki se prikazuje na desni strani vira novic. V zapisovalniku se v realnem času posodablja in prikazuje vse aktivnosti povezane s prijatelji uporabnika.

➤ Strani (*Pages*)

Strani so namenjene javnim osebnostim, umetnikom, podjetjem, blagovnim znamkam, organizacijam in institucijam. Podobno kot profil, ki je namenjen fizičnim osebam, strani služijo za predstavitev prej naštetih subjektov. Uporabniki strani

všečkajo ter s tem sledijo vsem vsebinam in informacijam, ki so na straneh objavljene.

➤ Skupine (*Groups*)

Kot že samo ime pove, so skupine namenjene združevanju uporabnikov na podlagi interesov, naj si gre za družine, sodelavce, soigralce ali oboževalce glasbene skupine. Skupino lahko ustvari vsak uporabnik, pri tem pa ima možnost skupino označiti za odprto (skupina, člani in objave so javno vidni), zaprto (skupina in člani so javno vidni, vendar objave niso) in skrito (skupina, člani in objave postanejo vidne le ob povabilu v skupino). V skupinah lahko uporabniki objavljajo in delijo vsebine, povezave, dokumente, dogodke, komunicirajo itd. Gre za povezovanje uporabnikov z namenom deljenja informacij in organiziranja.

➤ Dogodki (*Events*)

Dogodki so namenjeni organizaciji, oglaševanju, distribuciji vabil in informiranju o posameznih dogodkih, kot so koncerti, protesti, zabave, okrogle mize, razstave itd. Uporabnik lahko pri posameznem dogodku označi, da se ga bo udeležil (*attending*), mogoče udeležil (*maybe attending*) ali ne bo udeležil (*not attending*). Uporabnik lahko vidi informacije glede udeležbe dogodka drugih uporabnikov. Prav tako je možno pod posameznim dogodkom objavljati in deliti vsebine ter komunicirati z drugimi uporabniki.

➤ Sporočila (*Messages*)

Uporabniki lahko na Facebooku med seboj komunicirajo. Za to lahko uporabljajo funkcijo Sporočila, kjer podobno kot pri elektronski pošti sestavljajo sporočila ter jih pošiljajo enemu ali več uporabnikom hkrati. Prav tako obstaja funkcija Klepet (*Chat*), kjer se prikaže pomanjšan pogovorni okvir; funkcija je namenjena predvsem neposrednejši in hitrejši komunikaciji. Ob tem obstaja tudi samostojna Facebookova aplikacija *Messenger*, ki je namenjena uporabi na pametnih mobilnih napravah in s katero so možni tudi video pogovori ali telefonski klici.

➤ Všeč mi je (*Like*)

Všečkanje je ocenjevalni sistem vsebin na Facebooku. Pod vsakršno vsebino (posodobitev statusa, fotografija, video, komentar, povezava), ki je objavljena na Facebooku, ima uporabnik možnost pritisniti na gumb *Všeč mi je*, s čimer poda pozitivno povratno informacijo o določeni vsebini. Število *všečkov* posamezne vsebine je kriterij, po katerem Facebook določa, katera vsebina se bo uporabnikom pogostejše prikazovala na njihovem Viru novic. Gumb *Všeč mi je* je prav tako lahko integriran pod vsebinami na drugih spletnih straneh zunaj Facebooka. Leta 2016 je Facebook predstavil dodatne možne reakcije, s katerimi lahko uporabniki označujejo vsebine. Tako lahko poleg *Všeč mi je* izberejo še *Ljubezen (Love)*, *Haha*, *Wow*, *Žalosten (Sad)* in *Jezen (Angry)*.

➤ Fotografije (*Photos*)

Z več kot 300 milijonov objavljenih fotografij vsak dan je Facebook eden izmed najpopularnejših spletnih mest za objavo fotografij. Uporabnik lahko objavljene fotografije organizira po albumih, označuje prijatelje, definira lokacijo, kjer so bile posnete, in določa, kdo jih lahko vidi. Uporabniki lahko fotografije komentirajo, ocenjujejo in delijo.

➤ Video

Podobno kot fotografije lahko uporabniki objavljajo svoje videe, kjer lahko označujejo prijatelje, jih komentirajo, ocenjujejo in delijo. Posebnost videov na Facebooku je možnost avtomatskega predvajanja (*auto play*), ko se video nahaja v uporabnikovem vidnem polju. S tem je dosežena boljša uporabniška izkušnja, saj je uporabniku brez odvečnih klikov predstavljeno čim več vsebine.

➤ Video v živo (*Live streaming*)

Video v živo je relativno nova funkcija, ki uporabniku omogoča objavo oz. prenos video vsebin v realnem času iz katerekoli lokacije. Uporabniki lahko v realnem času video prenos komentirajo, ocenjujejo ali delijo.

➤ Iskanje (*Search*)

Iskanje uporabniku omogoča iskanje informacij, ki so bile objavljene na Facebooku. Uporabnik lahko išče fotografije, videe, objave, druge uporabnike itd.

➤ Obvestila (Notifications)

S pomočjo obvestil Facebook uporabnika obvešča o vseh spremembah, ki se zgodijo znotraj njegovega omrežja. Lahko gre za obvestila o novem sporočilu, o novem komentarju ali oceni določene vsebine, o prošnji za prijateljstvo ali o dodani vsebini na njegovem profilu. Pogostost in vrsto obvestil uporabnik ureja v nastavitvah.

7 FACEBOOK KOT SODOBNI PANOPTIKON

Nadzor je danes postal kulturno integriran do te mere, da je pripoznan kot nekaj povsem običajnega in nujno potrebnega. Normalizacija nadzora je spremenila naš vsakdan v »laboratorij za proizvodnjo podatkov« (Webster v Giroux 2014). Ljudje razkrivajo svoje osebne podatke za dostop do različnih storitev, kot so potovanja, bančno poslovanje, spletni nakupi, uporaba pametnih telefonov na vsakem koraku in končno tudi na spletnih socialnih omrežjih. Z začetkom 21. stoletja je postalo »obveščanje največjega možnega števila ljudi o našem počutju, mnenjih, kje se nahajamo, kaj načrtujemo in celo s kom smo v partnerski zvezi, družbena nuja« (McGrath v Giroux 2014).

Z razvojem spleta 2.0 in »arhitekture participacije«, ki uporabnike vzpodbuja k oblikovanju in dodajanju različnih vsebin na spletnih socialnih omrežjih, so postale dnevne aktivnosti in komunikacija predmet nadzora ter s tem neusahljiv vir informacij o posameznikih ali skupinah (Bruno 2012, 343). Trottier in Lyon v tem kontekstu definirata pet ključnih elementov nadzora na spletnih socialnih omrežjih (Trottier in Lyon 2012, 102):

1. Spletna socialna omrežja omogočajo nadzor nad posameznikovim družbenim omrežjem.
2. Nadzor na spletnih socialnih omrežjih uporablja družbene povezave, ki so vidne, merljive in jih je možno poiskati.
3. Nadzor na spletnih socialnih omrežjih je podvržen kontinuiranim spremembam vmesnikov in vsebin.
4. Nadzor na spletnih socialnih omrežjih je nadzor nad profili, ki vsebujejo informacije iz različnih družbenih kontekstov.
5. S skupnim ustvarjanjem identitet, ki nastaja s pomočjo označevanja fotografij (*tagging*) in komentiranja vsebin, uporabniki prispevajo k ustvarjanju identitete drugih. Uporabniki nadzorujejo, kaj drugi pravijo o njih samih in njihovih prijateljih.

Najpopularnejše spletno socialno omrežje Facebook je tako več kot odličen primer za raziskavo in analizo nadzora, ki se je vzpostavil v zadnjem desetletju na spletnih socialnih omrežjih. Še posebej primeren za tovrstno analizo pa je panoptični model nadzora, ki ga bomo uporabili na primeru Facebooka. Na začetku diplomskega dela smo si tako zastavili raziskovalno vprašanje, v katerem se sprašujemo, v kolikšni meri je mogoče razumeti spletno socialno omrežje Facebook, kot sodobno obliko panoptikona? Če lahko torej temeljne koncepte in mehaniko delovanja panoptikona oziroma panoptizma, kot ga je zastavil Jeremy Bentham, apliciramo na samo zasnovu in posledično uporabo družbenega omrežja Facebook.

V pričujočem poglavju bomo skušali na to vprašanje odgovoriti na osnovi analize in primerjave delovanja družbenega omrežja Facebook s koncepti panoptizma. Pri tem se bomo orientirali s tremi mehanizmi, ki po Foucaultu v disciplinski oblasti tvorijo tako imenovana sredstva za dobro dresiranje: *hierarhično nadziranje*, *normalizacijska sankcija* in *preskus* (Foucault 2004, 189).

Glavna funkcija disciplinske oblasti namreč ni izžemanje in jemanje, temveč »dresiranje«. Dresira gibljive, zmešane, neuporabne množice teles v mnogovrstnost individualnih elementov – majhnih ločenih celic, organskih avtonomij, genetičnih identitet in kontinuitet; »izdeluje« individue, ki si jih hkrati jemlje za predmet in orodje svojega izvrševanja (Foucault 2004, 189).

7.1 HIERARHIČNO NADZIRANJE

»Izvrševanje discipline zahteva dispozitiv, ki prisiljuje z delovanjem pogleda« (Foucault 2004, 190). Facebook ob prijavi oz. vpisu zagotovi vsakemu uporabniku specifično identiteto z uporabnikovo profilno fotografijo, ki je reprezentirana v profilu, časovnici (*Timeline*). Vse uporabnikove aktivnosti so kronološko zbrane na njegovi časovnici, ki je sestavni del profila. Ker vsi »všečki«, fotografije, povezave in komentarji izhajajo iz in obstajajo v profilu uporabnika, Facebook profil v bistvu funkcionira kot prisposoba uporabnikove »celice«. Je edini prostor, kjer so aktivnosti posameznega uporabnika vidne v celoti.

Vir novic (*News Feed*) kot agregat za vse objavljene vsebine, na katere je uporabnik naročen, oz. kot skupek vseh informacij o aktivnostih uporabnikovih prijateljev na Facebooku v realnem času, deluje kot nek osrednji prostor, kjer se te zbrane informacije prikazujejo vsakemu uporabniku. Vir novic tako v svoji abstrahirani obliki implicira osrednji nadzorni stolp v panoptikonu, saj lahko uporabnik s tega mesta neopazno opazuje in nadzira aktivnosti drugih uporabnikov.

Po drugi strani pa ima uporabnik možnost neposrednega pregledovanja oz. nadziranja profilov drugih uporabnikov. Na tem mestu naletimo na pomembno strukturno razliko, saj je glavna strukturna značilnost panoptikona kot arhitekturnega načrta zapor v obliki krožne zgradbe s stolpom v središču in celicami na obodu (Bentham 1995, 35).

Slika 7.1: Različne oblike mreže povezav in izvora nadzora

Gre torej za centralizirano obliko, kjer pogled nadzornika in s tem izvor nadzora izhaja iz središčne postavitve stolpa (glej sliko 7.1), medtem ko je struktura oz. oblika mreže uporabnikovih povezav (prijateljev) na Facebooku decentralizirana oz. multicentrična. Ne moremo govoriti o povsem porazdeljeni strukturni obliki, saj bi to impliciralo, da so vsi uporabniki na Facebooku med seboj povezani. Kar je v teoriji sicer možno, vendar je oblika mreže uporabnikovih povezav v praksi decentralizirana (glej sliko 7.1). Prav tako pa zavzema najvišjo pozicijo v hierarhiji pogleda/nadzora samo podjetje Facebook, ki ima vpogled in pregled nad vsemi profili z namenom priporočanja vsebin uporabnikom in trženja podatkov o uporabnikih podjetjem za ciljno oglaševanje. Pri tem uporabniki sami ne vedo, kdaj in do katerih podatkov

Facebook dostopa. Facebook kot podjetje torej prav tako »gleda« iz nadzornega stolpa, čigar pogleda se uporabniki nikoli ne zavedajo.

Tako pridemo do ključne lastnosti panoptične sheme Facebooka, kjer uporabniki ne okupirajo samo posameznih celic, temveč hkrati tudi nadzorni stolp. Zaporniki so hkrati nadzorniki, gledalci so hkrati gledani. Gre torej za nadzor na dveh nivojih: po eni strani je nadzor med uporabniki samimi decentraliziran in multicentričen, medtem ko je nadzor s strani Facebooka, kot podjetja, nad uporabniki še vedno centraliziran.

7.2 NORMALIZACIJSKA SANKCIJA

Normalizacijska sankcija v disciplinski oblasti deluje po principu kazni, ki vzpostavi »normo« oz. pravilo, in kaznuje vse, kar ne ustreza pravilu in vse, kar se od njega oddaljuje in odmika. »Vzpostavi oblast Norme« (Foucault 2004, 204). Funkcija disciplinske kazni je torej kaznovanje odmika. Je v glavnem korektivna in temelji na načelu nagrada-sankcija, kar vzpostavlja hierarhijo med dobrimi in slabimi subjekti (Foucault 2004, 197–204).

Facebook vzpostavlja lastno normo z diktiranjem pravil, ki jim morajo uporabniki slediti. Gre za pravila, ki določajo, katere in kakšne so vsebine, ki jih uporabniki lahko objavljajo in delijo na Facebooku. Facebook identificira nesprejemljivo vsebino z nadzorom uporabnikov in vsebine ter hkrati s pomočjo samih uporabnikov, ki lahko prijavijo neprimerno vsebino ali celo druge uporabnike. Facebook nato kaznuje ali »popravi« vsebino, za katero meni, da je neprimerna s tem, da dostop do vsebine blokira ali celo umakne, uporabniku pa začasno onemogoči dostop z namenom ponovne vzpostavitve »normalnosti«.

Normalizacijska oblast prisiljuje k homogenosti in konformnosti; primerja, diferencira, hierarhizira, homogenizira in izključuje; enostavno povedano, *normalizira* (Foucault 2004, 2003–204). Normalizacijska oblast tako skupaj z možnostjo medsebojnega nadzora uporabnikov vpliva na način, kako se uporabniki predstavljajo na Facebooku. Če so namreč spletna socialna omrežja orodje za

reprezentacijo posameznikove podobe oz. identitete, jo ti oblikujejo na podlagi pravil in norm, ki so vzpostavljena s strani Facebooka in ostalih uporabnikov.

Hkrati pridemo do ključnega načela panoptikona. »Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi: postane načelo svoje lastne podvrženosti« (Foucault 2004, 202). To pomeni, da se uporabniki Facebooka, ker se zavedajo, da so vse njihove aktivnosti na Facebooku vidne ostalim uporabnikom, trudijo slediti obstoječim družbenim normam. Ta normalizacijski pogled torej na podlagi znanja ali obstoječih »resnic« o tem kaj je normalno, pravilno, zaželeno, primerno in »kul« vpliva na obnašanje in način izražanja uporabnikov Facebooka. Posledično Facebook načeloma ni prostor deviantnega ekshibicionizma, temveč prostor za vzpostavljanje in nadziranje normativnega družbenega obnašanja (Westlake 2008, 35).

Gre za dolgoročni proces oblikovanja lastne znamke ali identitete (*personal brand management*). V določenih primerih lahko celo opazujemo, kako oblike samonadzora zaradi posledične predstavitve v virtualnem svetu (*online*) prehajajo v fizični svet (*offline*). Na primer: posameznik je na zabavi s prijatelji, vendar je hkrati ves čas na »preži« (pazi na obnašanje in izgled), saj je lahko v vsakem trenutku fotografiran, nato označen na fotografiji, ki je objavljena na Facebooku in končno ocenjen s strani drugih, ki si fotografijo ogledajo. Pri tem seveda igra pomembno vlogo dejstvo, da se uporabniki na Facebooku predstavljajo s svojimi resničnimi osebnimi podatki in da je Facebook primarno namenjen za ohranjanje že obstoječih prijateljskih vezi iz fizičnega sveta.

Če so zaporniki v zaporu samo videni, a ne vidijo, lahko le sami tvorijo svojo identiteto. Na Facebooku pa so uporabniki tudi videni (in vidijo), kar spremeni dejstvo, kdo tvori identiteto – to ni več zgolj posameznik sam; na Facebooku nam lastna identiteta lahko spolzi, saj jo tvorijo tudi drugi z označevanjem na fotografijah ali drugih vrst vsebine.

7.2.1 LABORATORIJ

»Panoptikon je privilegiran kraj, ki omogoča eksperimentiranje z ljudmi in docela zanesljivo analiziranje sprememb, ki bi jih lahko dosegli pri njih. Panoptikon deluje kot nekakšen laboratorij oblasti. S pomočjo opazovalnih mehanizmov se povečata njegova učinkovitost in zmožnost za prodiranje v obnašanje ljudi« (Foucault 2004, 224). Tako kot panoptikon, je tudi Facebook laboratorij za eksperimentiranje z uporabniki. Leta 2014 je bil izveden eksperiment, kjer so analitiki s Facebooka več kot 600.000 nevedočim uporabnikom prilagajali oz. spreminjali vsebine, ki jih spremljajo z vira novic (*News feed*). Namen je bil ugotoviti, če se da vplivati na uporabnikovo psihološko stanje s prikazovanjem bolj pozitivnih ali bolj negativnih vsebin. Rezultat eksperimenta je pokazal, da je to možno (Kramera, Guilloryb in Hancock 2014). Prav tako je znan primer bivšega analitika s Facebooka, ki je razkril, da se z uporabniki eksperimentira pravzaprav ves čas. Spreminjajo oblike gumbov, velikosti oglasov in fotografij, spreminjajo algoritme, na podlagi katerih se prikazujejo vsebine, z namenom vpliva na uporabnikova čustva, kar naj bi rezultiralo v več »všečkov«, več klikov na oglase in splošno povečan čas, ki ga uporabniki preživijo na Facebooku (Ledvina 2014).

7.3 PRESKUS

Preskus združuje tehnike hierarhije, ki nadzoruje, in tehnike sankcije, ki normalizira, je normalizacijski pogled, ki omogoča kvalificiranje, klasiranje in kaznovanje. V zvezi z individui vzpostavlja vidnost, preko katere jih diferencirajo in sankcionirajo, hkrati pa je v vseh disciplinskih dispozitivih močno ritualiziran. Je tehnika, s katero oblast zajema subjekte v mehanizem objektivizacije (Foucault 2004, 205).

Preskus je na Facebooku implementiran skozi ritual ustvaritve profila, preko katerega Facebook pridobi informacije o posameznem uporabniku. Uporabnik mora tako, preden si ustvari profil, posredovati nabor osnovnih podatkov, ki so ime in priimek,

lokacijo, starost, rojstni dan, naslov e-pošte, izobrazbo itd. Facebook nato uporabnika pogosto opominja in vabi k dodajanju vedno večjega obsega vseh možnih vrst podatkov, kot so interesi, religija, hobiji, politično prepričanje, spolna usmerjenost, glasbene in filmske preference itd. Prav tako pa so uporabniki z uporabo Facebooka in informacijami, ki jih uporabniki ustvarijo z deljenjem vsebin in s komunikacijo, sami neusahljiv vir podatkov za Facebook.

Gre torej za nenehno in neskončno kopičenje podatkov o uporabnikih, njihovo razvrščanje, analiziranje in kategoriziranje, ki jih Facebook nato prodaja oglaševalcem, tržnikom ali politikom. Bentham govori o potepuhih, »ki jih je treba ustaliti, množico pa razdeliti in uvesti nekakšno redarstvo identitet« (Bentham v Miller 1981, 27). »Potepuh je človek brez stalnega mesta, nomad, ki ga ne moremo vračunati, upornik zoper račun, ki lebdi in se skriva po temačnih kotičkih, kakršne mu nudi družba, ki na žalost še ni po vsej svoji površini panoptična. Treba je zbrati potepuhe in urediti zadeve tako, da bodo izginile te žive napake logike« (Bentham v Miller 1981, 26)

Bentham vztrajno ponavlja, da je potrebno v sleherni panoptični ustanovi organizirati knjigovodstvo (*book-keeping*) (Bentham v Miller 1981, 27):

»Registri bodo kronološki - iz dneva v dan - in metodični - urejeni glede na stvarino, razpredelnice prebivalstva, sezname zalog, zapisniki o zdravstvenem stanju in moralnem obnašanju, registri pritožb, kazni (s črnim ovitkom) in nagrad (z rdečim ovitkom) ... Registriranje mora zajeti celotno nacijo: sleherni dogodek mora biti takoj premerjen, razčlenjen na svoje sestavne dele, vsak izmed teh delov pa vpisan v ustrezno knjigo - življenje tako nenehno podvaja njegovo izčrpno vpisovanje v registre« (Bentham v Miller 1981, 27).

Facebook se iz tega gledišča pokaže kot redarstvo identitet, kot oblika knjigovodstva in registrov uporabnikovih življenj. Menim, da je prispodoba Facebooka kot knjige oz. registra življenja, kamor uporabnik sam kronološko in metodično vpisuje svoje aktivnosti, dogodke, mnenja in čustva ter jih deli z drugimi in hkrati pregleduje druge, ustrezna.

Preskus tako posameznika vzpostavi kot objekt, ki ga je mogoče opisati, analizirati, s čimer se vzpostavi primerjalni sistem za merjenje in opisovanje skupin, ocenjevanje razmikov med posamezniki in njihovo razmestitev v »prebivalstvu« (Foucault 2004, 211). Prav tako pa slehernega individua spremeni v »primer«, ki je objekt za spoznanje, katerega lahko opišemo, ocenjujemo, merimo, primerjamo z drugimi ter hkrati dresiramo, popravimo, normaliziramo in izključimo (Foucault 2004, 212).

8 ZAKLJUČEK

V pričujočem diplomskem delu smo se ukvarjali z vprašanjem, ali lahko najpopularnejše in najbolj množično spletno družbeno omrežje Facebook opredelimo kot sodobno obliko panoptikona. Če je torej možno temeljne koncepte in mehaniko delovanja panoptikona oziroma panoptizma, kot ga je zastavil Jeremy Bentham, aplicirati na samo zasnovanost in posledično uporabo družbenega omrežja Facebook?

S tem namenom smo na začetku naloge teoretsko opredelili pojma nadzora in spletnih socialnih omrežij. Podrobneje smo predstavili glavne značilnosti panoptikona, kot si ga je zamislil Jeremy Bentham, v nadaljevanju pa podrobneje razdelal in v širši družbeni kontekst apliciral Michel Foucault. Prav tako smo podrobneje predstavili splošne značilnosti in razvoj spletnih socialnih omrežij kot tudi delovanje in zasnovu spletnega socialnega omrežja Facebook. Na to smo v zadnjem delu diplomskega dela aplicirali koncepte panoptizma na strukturo in delovanje socialnega omrežja Facebook.

S tem smo prišli do ugotovitve, da s strukturo in funkcionalnostjo, ki omogoča kategorizacijo in nadzor nad in med uporabniki Facebooka, ter z nenehnim zbiranjem podatkov in informacij o uporabnikih Facebook vzpostavlja lastno panoptično shemo. Na raziskovalno vprašanje, ali je mogoče govoriti o Facebooku, kot o sodobni obliki panoptikona, tako lahko odgovorimo pritrdilno. Tako kot panoptikon, ki za izvajanje moči skozi disciplino uporablja strategije hierarhičnega nadzora, normalizacijskih sankcij in preskusa, tudi Facebook uporablja primerljive mehanizme, s katerimi ustvarja svojo disciplinirano družbeno telo. V tem kontekstu lahko govorimo o Facebooku kot o sodobni obliki panoptikona. Na tem mestu pa je vredno izpostaviti še posebno prednost tega disciplinskega aparata in sicer, da uporabniki prostovoljno prihajajo in ostajajo na Facebooku. Več kot 1,71 milijarde mesečno aktivnih uporabnikov in ocene o rasti uporabe postavljajo to prednost v povsem novo luč.

Prav tako lahko potrdimo Benthamovo tezo, ki je v panoptikonu videl mnogo več kot le arhitekturni načrt za zapor, in sicer, da lahko s prilagoditvijo nekaterih podrobnosti

panoptično konfiguracijo apliciramo na različne oblastne ali družbene funkcije (Bentham 1995, 31).

Vidnejša prilagoditev panoptične sheme na Facebooku je možnost razpršenega, recipročnega pogleda, ki omogoča, da uporabniki izvajajo nadzor drug nad drugim. Uporabniki gledajo in so hkrati gledani. Hkrati bivajo v celicah in zasedajo nadzorni stolp. Vojeristična komponenta se na tem mestu ponuja kar sama. Opravka imamo torej z dvema nivojema nadzorovanja; nadzor med uporabniki samimi je decentraliziran in multicentričen, medtem ko je nadzor s strani Facebooka, kot podjetja, nad uporabniki še vedno centraliziran.

Prav tako smo priča še eni temeljni prilagoditvi Facebookove panoptične sheme. V panoptikonu je vsakdo na svojem mestu in dobro zaprt v svojo celico, kjer ga od spredaj vidi nadzornik; stranski zidovi pa mu preprečujejo, da bi stopil v stik s tovariši (Foucault 2004, 220). »Vidijo ga, on pa ne vidi; je predmet informacije, nikoli pa ni subjekt v komunikaciji« (Foucault 2004, 220). Na Facebooku ločitev med predmetom informacije in subjektom komunikacije le deloma drži, saj je še posebej z vzponom spleta 2.0 internet postal univerzalen komunikacijski sistem. Na Facebooku so uporabniki tako v stalni komunikaciji drug z drugim, k čemur jih Facebook vseskozi tudi vabi in nagovarja. S tem, ko so uporabniki subjekti v komunikaciji, ustvarjajo podatke in informacije znotraj okvira Facebooka, kot komunikacijske platforme. Zato uporabniki, kot subjekti komunikacije, postanejo predmeti informacije za podjetje Facebook. Uporabniki stalno prehajajo med tema dvema modalnostima. Uporabniki so tako proizvajalci informacij skozi komunikacijo, a ravno preko te kreativne aktivnosti dobi Facebook, kot nosilec disciplinarne moči, celosten pregled in vpogled v življenje, skrivnosti in potrošniške preference uporabnikov (Fuchs 2011a, 304).

Nadzor na spletnih socialnih omrežjih je relativno nova oblika nadzora. Študije, ki obravnavajo dotično tematiko, se osredotočajo predvsem na aspekt masovnega zbiranja osebnih podatkov in na posledice tega dejstva. Prav tako je nabor znanstvenih študij, ki bi obravnavale dolgoročne vplive uporabe spletnih socialnih omrežij, zaenkrat še dokaj omejen. Z zagotovostjo pa lahko trdimo, da so se spletna socialna omrežja, še posebej Facebook, kot najpopularnejše med njimi, dodobra

umestila v vsakdan velikega števila posameznikov in ga s tem tudi občutno spremenila.

Zgovoren je na primer podatek, da je za več kot 50 % uporabnikov, starih med 18 in 24 let, ko se zjutraj zbudijo, ena izmed prvih stvari, ki jih storijo to, da se najprej vpišejo na Facebook, kjer preverijo aktivnosti svojih prijateljev (Zephoria 2016). Več kot 60 % uporabnikov spleta navaja spletna socialna omrežja za ključni vir novic, kar pomeni, da je Facebook posledično najpopularnejše spletno socialno omrežja za spremljanje novic (LaFrance 2016). Novinarstvo se bo moralo tej novi medijski realnosti prilagoditi, saj uporabniki novice vedno manj iščejo in prebirajo po širnem spletu. Ob tem številni medijski kritiki opozarjajo, da gre za spremembe, ki posegajo v same temelje medijske industrije in poročanja novic. Bašić Hrvatini še dodaja, da je najbolj skrb vzbujajoče, da mediji nimajo aktivne politike za odgovor na nove tehnologije. Mediji bi morali prevzeti nalogo razlaganja, kaj se dogaja, ne le nemo spremljati razvoja (Bašić Hrvatini v Svenšek 2011). Kakšne bodo posledice novih zmožnosti uporabe Facebooka s pomočjo tehnologije za virtualno resničnost Oculus² v prihodnosti lahko v tem trenutku zgolj ugibamo.

Ko vedno več časa preživljamo na spletu, ustvarjamo in posredujemo vedno več podatkov, spreminjamo navade ter se prilagajamo novejšim tehnologijam. Zato so študije, ki se ukvarjajo z nadzorom na spletu danes še posebej aktualne. V tem kontekstu sicer nekateri avtorji trdijo, da nadzor na spletnih socialnih omrežjih vsebuje primarno pozitivne aspekte emancipacije in upora (Fuchs 2011b, 141). Lyon povzame glavno kritiko Foucaultjevega pojmovanja panoptikona, ki ne zajema dveh osrednjih karakteristik sodobnega nadzora, t. j. informacijskih tehnologij in potrošništva. K temu še dodaja, da je sodobni nadzor na internetu bolj demokratičen in vključujoč oz. participatorno naraven (Lyon 1994, 26, 67). Lyon prav tako govori o elektronskem panoptikonu (*electronic panopticon*) (glej Lyon, 1994).

Thomas Mathiesen je v tem smislu razvil pojem *synopticon*, kjer naj bi šlo za nadzor od spodaj navzgor (*bottom-up*), torej za sistem, ki omogoča večini, da opazuje

² Facebook bo tehnologijo virtualne resničnosti uporabljal z namenom skupinskega ali individualnega igranja iger, gledanje videov in fotografij ali ustvarjanja različnih vsebin. Prav tako bo možno spremljati obrazno mimiko in usmerjenost pogleda uporabnika, kar bo verjetno še povečalo zmožnosti ciljnega oglaševanja na Facebooku.

manjšino, kar naj bi nakazovalo na demokratizacijo nadzorstvenih hierarhij (Mathiesen v Fuchs 2015, 409). Ta participatoren, horizontalen aspekt nadzora je ključen za tako imenovan *participatorni panoptikon* – še en model panoptičnega nadzora, ki v ospredje postavlja prostovoljno in vzajemno nadzorovanje (Albrechtslund 2008). Na podobnih temeljih sta osnovana koncepta t. i. »bočnega nadzora« (*lateral surveillance*) Marka Andrejevica (Fuchs 2015, 410) ter »tekočega nadzora« (*liquid surveillance*) Zygmunta Baumana (Lyon 2010, 327).

Vendar Evgeny Morozov v knjigi *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*,³ kjer raziskuje vlogo interneta pri demokratizaciji sveta, trdi, da sicer spletna socialna omrežja res vsebujejo pomemben emancipatoričen moment za množice upora, a se ta razblini v luči dejstva, da taiste tehnologije oblast (totalitarni režimi) seveda uspešno uporablja proti istim množicam (glej Morozov 2011). Če torej lahko po eni strani govorimo o demokratizirani moči nadzora, pa po drugi strani ne moremo mimo subtilnejše in vabljivejše moči po narcisoidni samopredstavitvi na spletnih socialnih omrežjih, ki delajo tradicionalne oblike nadzora samo še bolj učinkovite (Doyle in Fraser v Wittkower 2010, 217).

Facebook danes počasi aneksira oz. si prisvaja celoten splet tako, da vedno bolj postaja osrednji prostor za vse posameznikove aktivnosti – gledanje videa, branje novic, komunikacije s prijatelji, odkrivanja glasbe itd. Morozov govori o koncu »naključnega internetnega postopaštva«, kjer gre za romantnično idejo anonimnega in igrivega raziskovanja interneta kot neokrnjenega prostora, ki še ni koloniziran s strani korporacij (Morozov 2012). Danes skoraj nihče več ne »surfa« po internetu, saj se slej kot prej znajde na Facebooku, Twitteru, Youtubeu ali kateri podobni platformi, ki s tiranijo družbenega algoritma uničujejo anonimnost in naključnost.

Če smo diplomsko delo začeli s primerjavo Marka Zuckerberga in Jeremyja Benthama, bomo tako tudi končali. »Na obzorju se prikazuje planetarna preračunljivost, primerjava vsega z vsem, registriranje celotnega človeštva« (Bentham

³ Morozov (2011) na primerih Irana, Kitajske in Egipta pokaže, da je internet orodje, ki ga lahko uporabljajo tako revolucionarne množice kot vladajoči režimi. Spletna socialna omrežja lahko služijo za nadzor nad disidenti, kar procese demokratizacije bolj otežuje kot olajšuje. Zoperstavi se *spletno-utopični* ideji dojemanja interneta, kot osvobajajočega in emancipatornega elementa, ter pokaže, da je takšno dojemanje lahko tudi škodljivo.

v Miller 1981, 27). Citat lahko parafraziramo in trdimo, da si verjetno tudi Mark Zuckerberg oz. Facebook želi nekaj podobnega; in sicer, naj se celotno človeštvo vpiše v Facebook. Ostaja pa vprašanje, ali si to želi kot utilitarni družbeni reformator ali kot poslovnež in milijarder.

9 LITERATURA

- 1) Albrechtslund, Anders. 2008. Online social networking as participatory surveillance. *First Monday: Peer-reviewed journal on the internet* 13 (3). Dostopno prek: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/2142/1949#5> (18. avgust 2016).
- 2) Anderlič, Katja. 2011. *Kako predšolski otrok dojema dobro osebo*. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška Fakulteta.
- 3) Anderson, Paul. 2007. *What is Web 2.0? Ideas, technologies and implications for education*. Dostopno prek: http://www.ictliteracy.info/rl.pdf/Web2.0_research.pdf (2. maj 2016).
- 4) Bentham, Jeremy. 1995. *The Panopticon writings*. London; New York: Verso Books.
- 5) Bernhard, Thomas. 2008. *Stari mojstri*. Ljubljana: Študentska založba.
- 6) Boyd, M. Danah in Nicole B. Ellison. 2007. Social network sites: Definition, history and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* (13). Dostopno prek: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x/pdf> (13. junij 2016).
- 7) Bruno, Fernanda. 2012. Surveillance and participation on Web 2.0. V *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, ur. Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty in David Lyon, 343–351. New York; London: Routledge.
- 8) Drev, Matjaž. 2010. *Množični nadzor v sodobni družbi*. Magistrska naloga. Ljubljana: FDV.
- 9) Ellison, Nicole B., Charles Steinfield in Cliff Lampe. 2006. *Spatially Bounded Online Social Networks and Social Capital: The Role of Facebook*. Dostopno prek: http://www.ucalgary.ca/files/stas341/Facebook_ICA_2006.pdf (15. junij 2016).

- 10) eMarketer. 2016. *Facebook Continues to Grow, Steadily Adding New Revenue Streams*, 26. april. Dostopno prek: <http://www.emarketer.com/Article/Facebook-Continues-Grow-Steadily-Adding-New-Revenue-Streams/1013875> (14. julij 2016).
- 11) *Facebook*. Dostopno prek: <https://www.facebook.com/> (15. junij 2016).
- 12) *Facebook Newsroom*. Dostopno prek: <http://newsroom.fb.com> (15. junij 2016).
- 13) Finc, Mojca. 2008. Če nimaš svojega profila, skoraj ne obstajaš. *Delo*, 2. november. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/70196> (10. junij 2016).
- 14) *Forbes*. Dostopno prek: <http://www.forbes.com> (17. junij 2016).
- 15) Foucault, Michel. 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- 16) Foucault.info. 2016. *Interior view of Illinois State Penitentiary - Panopticon structure*. Dostopno prek: <http://foucault.info/file/interior-view-illinois-state-penitentiary-panopticon-structure-jpg> (20. avgust 2016).
- 17) Fuchs, Christian. 2011a. Web 2.0, Prosumption, and Surveillance. *Surveillance & Society* 8 (3). Dostopno prek: <http://www.media-ucn.co.uk/Seminar%20Readings/Soc%203016/Google%20etc%20and%20Surveillance.pdf> (14. julij 2016).
- 18) --- 2011b. New Media, Web 2.0 and Surveillance. *Sociology Compass* 5 (2). Dostopno prek: <http://fuchs.uti.at/wp-content/uploads/Web20Surveillance.pdf> (15. avgust 2016).
- 19) --- 2015. Social media surveillance. *Handbook of digital politics*. Dostopno prek: <http://fuchs.uti.at/wp-content/DS.pdf> (15. avgust 2016)
- 20) Galloway, R. Alexander. 2002. *Protocol: how control exists after decentralization*. London: MIT Press.
- 21) Giroux, A. Henry. 2014. Totalitarian Paranoia in the Post-Orwellian Surveillance State. *Truthout*, 10. februar. Dostopno prek: <http://www.truth-out.org/>

- opinion/item/21656-totalitarian-paranoia-in-the-post-orwellian-surveillance-state (19. avgust 2016).
- 22) Gottfried, Jeffrey in Shearer, Elisa. 2016. News Use Across Social Media Platforms 2016. *Pew Research Center*, 26. maj. Dostopno prek: <http://www.journalism.org/2016/05/26/news-use-across-social-media-platforms-2016/> (17. junij 2016).
- 23) Jaklič, Andrej. 2015. Če ga nimaš ti, te ima pa on. *Pogledi*. Dostopno prek: <http://www.pogledi.si/mnenja/ce-ga-nimas-ti-te-ima-pa> (22. julij 2016).
- 24) Kanduč, Zoran. 2004. Postmoderno stanje in družbeno nadzorstvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 55 (1): 3–21.
- 25) Keen, Andrew. 2012. *Digital Vertigo: How Today's Online Social Revolution Is Dividing, Diminishing, and Disorienting Us*. New York: St. Martin's Press. Dostopno prek: Digital Vertigo.
- 26) Kovačič, Matej. 2006. *Nadzor in zasebnost v informacijski družbi: filozofski, sociološki, pravni in tehnični vidiki nadzora in zasebnosti na internetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 27) Kramera, D. I. Adam, Jamie E. Guillory in Jeffrey T. Hancock. 2014. Experimental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 11 (24). Dostopno prek: <http://www.pnas.org/content/111/24/8788.full> (12. avgust 2016).
- 28) Kwon, Ohbyung in Wen, Yixing. 2009. An empirical study of the factors affecting social network service use. *Computers in Human Behavior* 26 (2). Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/223762854_Wen_Y_An_empirical_study_of_the_factors_affecting_social_network_service_use_Comput_Hum_Behav_262_254-263 (20. maj 2016).
- 29) LaFrance, Adrienne. 2016. Does Facebook Really Need Journalism? *The Atlantic*, 16. junij. Dostopno prek: <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/06/facebook-ate-the-universe-bye-universe/486944/> (14. julij 2016).

- 30) Ledvina, Andrew. 2014. *10 Ways Facebook is Actually the Devil*. Rokob. Dostopno prek: <http://andrewledvina.com/code/2014/07/04/10-ways-facebook-is-the-devil.html> (12. avgust 2016).
- 31) Lorbek, Mija. 2010. *Medijske umetnosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
- 32) Lyon, David. 1994. *The Electronic Eye*. Cambridge: Polity Press.
- 33) --- 2007. *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity Press.
- 34) --- 2010. Liquid Surveillance: The Contribution of Zygmunt Bauman to Surveillance. *International Political Sociology Studies* (4). Dostopno prek: https://sydney.edu.au/arts/sociology_social_policy/docs/seminar/Lyon_on_Bauman.pdf (20. avgust 2016).
- 35) McCarthy, Annie. 2009. *Social Penetration Theory, Social Networking and Facebook*. Dostopno prek: http://www.anniemandance.com/uploads/1/5/0/4/1504159/2009-april-social_penetration_theory_and_facebook.pdf (18. julij 2016).
- 36) Miller, Jacques-Alain. 1981. Despotizem koristnega: panoptični stroj Jeremije Bentham. *Problemi, Razprave*, 6 (8). Dostopno prek: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-YMSNWI17/3e218272-abdb-4608-b268-dae59aea61f2/PDF> (15. julij 2016).
- 37) Morozov, Evgeny. 2011. *The net delusion: the dark side of internet freedom*. New York: Public Affairs.
- 38) --- 2012. The Death of the Cyberflâneur. *The New York Times*, 4. februar. Dostopno prek: <http://www.nytimes.com/2012/02/05/opinion/sunday/the-death-of-the-cyberflaneur.html?pagewanted=1&r=1> (19. avgust 2016).
- 39) Oblak Črnič, Tanja in Prodnik, Jernej. 2012. *Družboslovne razprave* 28 (70). Dostopno prek: <http://druzboslovne-razprave.org/clanek/pdf/2012/70/3/> (19. avgust 2016).
- 40) O'Reilly, Tim. 2005. What Is Web 2.0. *O'Reilly Network*. Dostopno prek: <http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html> (15. maj 2016).

- 41) Pečar, Janez. 1988. *Formalno nadzorstvo: kriminološki in kriminalnopolitični pogledi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- 42) --- 1991. *Neformalno nadzorstvo: kriminološki in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta.
- 43) Phys.org. 2014. *Timeline: Key dates in Facebook's 10-year history*. Dostopno prek: <http://phys.org/news/2014-02-timeline-key-dates-facebook-year.html> (20. julij 2016).
- 44) Slaček, Sašo. 2016. *Digitalni panoptikon*, 23. avgust. Dostopno prek: <http://www.demokracicni-socializem.si/saso-slacek-digitalni-panoptikon-23-8-2016/> (23. avgust 2016).
- 45) *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno prek: <http://sskj.si/> (27. avgust 2016)
- 46) Song, W. Felicia. 2010. Theorizing web 2.0: A cultural perspective. *Information, Communication & Society* 13 (2). Dostopno prek: http://ivz.fdvinfo.net/uploadi/editor/1300782245song_theorizing_web_20.pdf (12. maj 2016).
- 47) Stolz, Simon. 2014. *About the Effects of Network Configuration Measures on Information Exchange in Online Social Networks*. Dostopno prek: <http://www.simonstolz.de/Simon%20Stolz%20Social%20Network%20Analysis.pdf> (20. julij 2016).
- 48) Svenšek, Ana. 2011. *Facebook in Twitter sta le sredstvo, revolucije se dogajajo na ulicah*, 8. marec. Dostopno prek: <http://www.rtvsllo.si/slovenija/facebook-in-twitter-sta-le-sredstvo-revolucije-se-dogajajo-na-ulicah/252462> (1. avgust 2016).
- 49) Statista. 2016. *Number of social network users worldwide from 2010 to 2019*. Dostopno prek: <http://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users> (15. junij 2016).
- 50) Škrinjar, Klara. 2016. Nova realnost: pokaži, kdo in kakšen si. *Delo*, 20. julij. Dostopno prek: <http://www.delo.si/znanje/infoteh/nova-realnost-pokazi-kdo-in-kaksen-si.html> (21. julij 2016).

- 51) Tapiador, Antonio in Diego Carrera. 2012. *A survey on social network sites' functional features*. Dostopno prek: <https://arxiv.org/pdf/1209.3650.pdf> (15. maj 2016).
- 52) Trampuž, Martina. 2002. »Izguba skritosti z nadzorovanjem«: Bentham in nove tehnologije nadzorovanja. *Teorija in praksa* 39 (3): 346–357.
- 53) Trottier, Daniel in David Lyon. 2012. Key Features of Social Media Surveillance. V *Internet and surveillance: the challenges of Web 2.0 and social media*, ur. Christian Fuchs, Kees Boersma, Anders Albrechtslund in Marisol Sandoval, 89–105. New York; London: Routledge.
- 54) Westlake, E.J. 2008. Friend Me if You Facebook: Generation Y and Performative Surveillance. *TDR: The Drama Review* 52 (4). Dostopno prek: <http://sites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic989302.files/WEEK%2010%20-%20NOVEMBER%2021/Friend%20Me%20If%20You%20Facebook%20-%20Westlake.pdf> (11. Avgust 2016).
- 55) Wittkower, D. E., ur. 2010. *Facebook and Philosophy: What's on Your Mind?*. Open Court. Dostopno prek: <http://botiq.org/facebookandphilosophy.pdf>
- 56) Zamjatin, Evgenij Ivanovič. 1988. *MI*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 57) Zephoria. 2016. *The Top 20 Valuable Facebook Statistics*. Dostopno prek: <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics/> (25. julij 2016).